

Hamn- & fiskelägesprojektet

Gotlands län

När socken

RAÄ 121:1, 160:1-3, 193:1

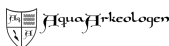
Lst. Dnr 431-242-10

Peter d'Agnan

RAPPORT 2010:2

SPONSORER & PARTNERS

C.H.A.B -Centrum för Historisk Arkeologi & Byggnadsvård är ett antikvariskt kunskapsföretag i kulturmiljöbranschen verksamt på Gotland. Vi erbjuder tjänster inom områdena arkeologi och byggnadsvård, privat så som offentligt. Våra kunder är kulturmiljöinstitutioner, exploatörer och kvalitetsmedvetna ägare och förvaltare av äldre byggnader och lägenheter. Vi bedriver också egen forskning inom historisk arkeologi.

Företaget grundades 1997 som ideell verksamhet i samband med räddningsundersökningar av kulturhistoriska lämningar och byggnader. Idag är vi ett mindre företag i ständig utveckling med 1-3 anställda beroende på arbetstryck. Därtill samarbetar vi samt anställer flera partners.

Styrkan i vårt arbetssätt är kompetens och småskalighet som gör att vi kan arbeta nära kunden. Vår företagsambition är att kunna bevara och levandegöra vår kulturmiljö och tradition genom kvalitativa tjänster.

C.H.A.B är din kompletta kulturmiljökonsult!

© C.H.A.B 2010

Lokrume Utgård, 621 74 Visby

www.chab.se

0498/27 87 79

Grafik, kartor och fotografier där annat inte anges: © C.H.A.B.

Korrektur: Malin Eriksson

Omslaget: *Del av den aktuella kuststräckan i När socken. Flygfoto Gunnar Britse 2010 åt norr från Pilgårdsviken. Kapellet fiskeläge i förgrunden.*

Flygfoton för planritningar:

© Lantmäteriet Gävle 2011. Medgivande I 2011/0687.

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning och bakgrund	5
Syfte, målsättning och metod	6
Tidigare kunskaper om kulturlandskapet	7
Undersökningarna med tolkningar	14
Hallsarvebod (Brändu)	14
Nyudden (Natudden)	14
Nabben	15
Nyen	18
Hammarnäs	21
Djaupdy	23
Austerviken	24
Närshamn	26
Kapellet	30
Siglajvs (Bredstens rev)	36
Herta	38
Slutsatser och diskussion	38
Tekniska och administrativa uppgifter	44
Bilagor	45
1. <i>Fynd- och benlistor</i>	45
2. <i>Plan- & sektionsritningar</i>	51
3. <i>Provgropstabell</i>	55
4. <i>Sammanfattning av osteologisk analys A4/grav, RAÄ 160:2</i>	55
5. <i>14C-datering A4/grav, RAÄ 160:2, Ua-40153</i>	56
6. <i>Teckenförklaringar och fosfatgradering</i>	57

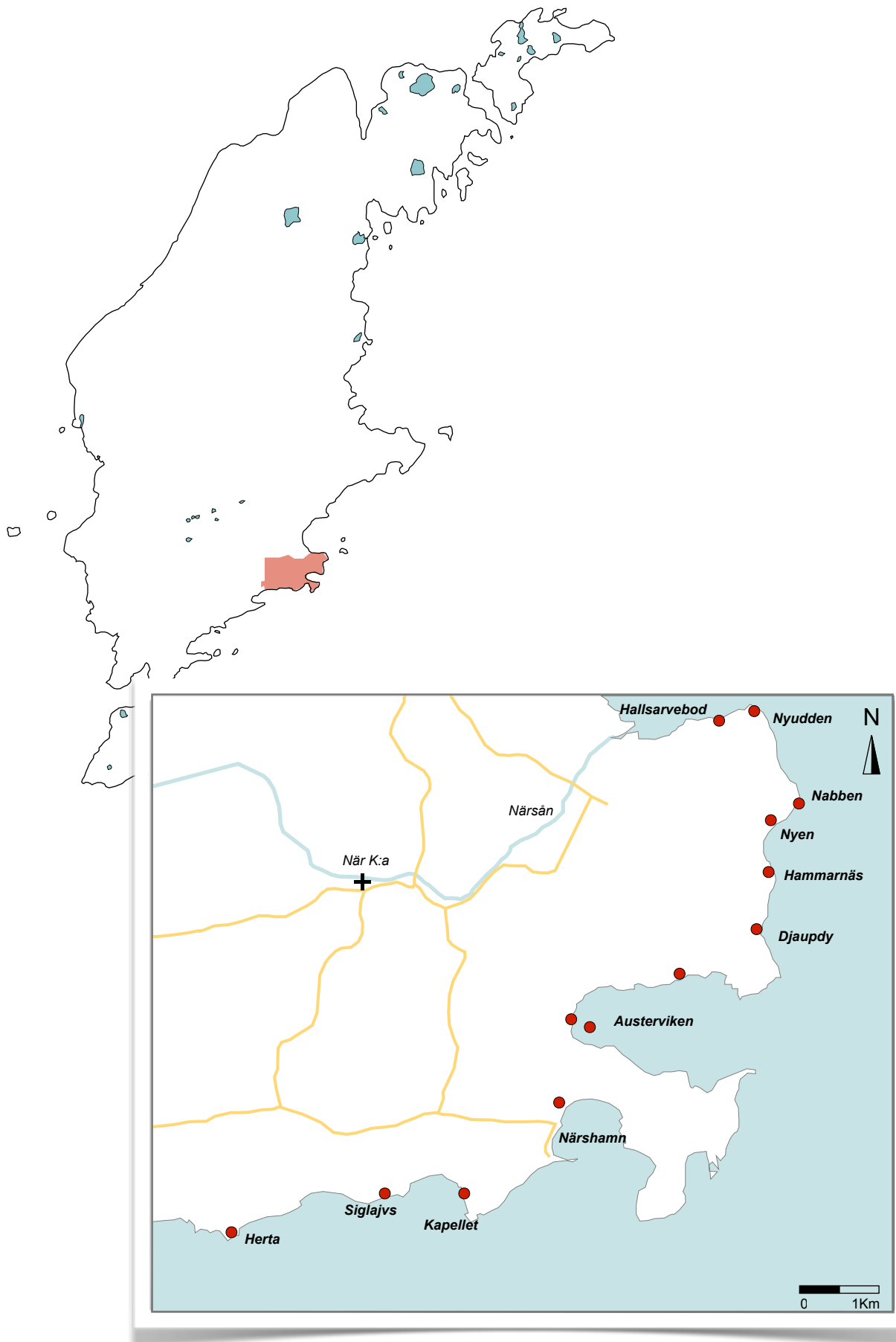

Fig. 1. Situationskarta över Gotland med När socken och de berörda platserna markerade.

Sammanfattning

C.H.A.B utförde under våren 2010 en arkeologisk pilotstudie inom Hamn- och fiskelägesprojektet i När socken, Gotlands län. Syftet var att utreda förekomsten av medeltida hamn- och fiskelägen för bedömning av situationen runt hela ön.

8 av 13 utvalda platser visade sig vara äldre hamn- och fiskelägen, varav fem kunde påvisas ha minst medeltida ursprung. Frågan rörande förekomsten av denna kustnära fornlämningstyp har visat sig mer komplicerad än tidigare antaget. Studiens resultat visar tydligt att insatser behövs från de antikvariska myndigheterna kring dessa lämningar på Gotland.

Genom studien har bättre kunskaper erövrats gällande prospekteringsmetoder, fyndomständigheter samt fornlämningskaraktär. Även kunskapen om rumslig placering och kontinuitet har utvecklats. Flera nyregistreringar har tillkommit i samband med studien som givit en god grund för vidare forskning samt planunderlag för ett projekt omfattande hela ön. Projektet i helhet visar också att frågan om våra hög- till senmedeltida hamn- och fiskelägen kan ge oss betydlig mer kunskap än vi tidigare anat.

Inledning och bakgrund

Under april och maj månad 2010 utförde C.H.A.B en arkeologisk pilotstudie inom *Hamn- och fiskelägesprojektet* i När socken på sydöstra Gotland. Arkeologikonsult AB agerade som vetenskaplig garant för C.H.A.B och erhöll tillståndet för de arkeologiska undersökningarna enligt Länsstyrelsens önskemål (Lst. dnr; 431-242-10).

Bakgrunden till forskningsprojektet är bristen på kunskap kring Gotlands kustbruk under hög- och senmedeltid, främst vad gäller fiskelägena. Under 2008 initierade och utförde därför C.H.A.B en förstudie till projektet där ca 120 möjliga lägen pekades ut för medeltida hamn- och fiskelägen, varav merparten inte var registrerade i FMIS (d'Agnan 2009, sammanfattat i d'Agnan 2010b).

För att utvärdera situationen och skapa grund för framtida forskning samt bedöma läget ur kulturmiljösynpunkt, valdes När socken för en begränsad pilotstudie. Anledningen till valet är att de utpekade platserna ligger nära varandra, kusten är tämligen obebyggd och att de flesta ligger i åkermark eller i anslutning till befintliga fiskelägen. Här finns också alla fyra kategorier representerade som definierats i förstudien; lastageplatser (stenkistor och bryggor), lanthamnar, fiskelägen med sakral närvaro (kapell eller kyrkogårdar) samt övriga fiskelägen.

Undersökningarna leddes av antikvarie Peter d'Agnan som också sammanfattat rapporten under 2010. Deltagande i undersökningarna var arkeologerna Sofia Norgren, Johan Göss och arkeoosteolog Stina Norgren samt underkonsult för metallkartering företaget AquaArkeologen med marinarknologerna Göran Ankarlilja och Marie Jonsson.

Pilotstudien har tacksamt delfinansierats av Mårten Stenbergers stipendiefond och Svenska Fornminnesföreningens stipendium samt genom sponsring och hjälp från företagen Arkeologikonsult, AquaArkeologen, Wisab bygg, Arla foods, Nybergs entreprenad, Gardells plåtslageri, Fårö dyktjänst och C.H.A.B. Tackas skall också de nästan 100-talet intresserade markägare som ställt sin mark till förfogande för projektet, samt Närs hembygdsförening.

Syfte, målsättning och metod

Pilotstudiens syfte var att utröna förekomsten av medeltida hamn- och fiskelägen i När socken. Målsättningen var att utifrån studien få en bild om hur situationen kan se ut runt hela ön. Mer konkret var målet primärt att få ett bättre grepp om fornlämningskategorin samt dess förekomst genom att närmare försöka klargöra rumslig placering, kontinuitet, karaktär och fyndomständigheter. Sekundärt prövades och utvärderades även olika prospekteringsmetoder för att finna just dessa typer av lämningar på Gotland.

Arbetet inleddes med en genomgång av olika arkiv, register och framförallt analys av historiska kartor där indicier på äldre hamn- och fiskelägen söktes. Skattläggnings- samt lagaskifteskartor utgjorde stommen i kartanalyserna. Sammanvägningen av denna arkivstudie resulterade i ett 15-tal möjliga platser. För att avgränsa studien ytterligare på grund av tidsskäl valdes nio av dessa ut efter inventering för vidare fältstudier. Viktigt att poängtera ur källkritisk synpunkt är att det mycket väl kan finnas fler lägen än de som påvisas här.

Fältdelen utfördes mestadels i bra väderlek med mycket goda förutsättningar. Inventering kunde göras både med snötäckt och snöfri mark, i släpljus vid lågt stående sol samt vid vårmältning där sankta områden framträdde tydligt.

Metallkartering med metalldetektor utfördes på platser som hyste sannolikhet för lämningar dolda under jord där tillstånd av markägaren gavs. Tre olika metoder utvärderades, korridorsökning, områdessökning, samt kryssökning (se vidare slutsatser och diskussion). Fosfatkartering enligt spottestmetoden utfördes på platser där sannolikheten antogs vara hög för förekomsten av fornlämningar efter resultat från metallkarteringen.

För att bekräfta eller förkasta förekomsten av fornlämningar grävdes mindre provgropar. Om anläggningar eller kulturlager påträffades undersöktes dessa för att kunna påvisa hamn- eller fiskeläge samt om möjligt få en datering. Groparna var minimala, oftast 1m² eller mindre för att i största möjliga mån undvika ingrepp, men ändå få kunskapsunderlag. Undersökningarna utfördes för hand med avtorvning med

spade och därefter grävning med skärsliv. För att studera groparnas innehåll objektivt sållades all jord genom 5 mm. såll. Tyvärr fanns inte tid för sållning av fiskben med mindre såll. Däremot togs jordprover på utvalda plaster för att i framtiden möjliggöra analys.

Provgropar och schakt där kulturlager och/eller anläggningar påträffades fotograferades och plan- och/eller sektionsritningar upprättades för hand som därefter digitaliserats. Anläggningar gavs löpande nummer per undersökningslokal. Där sökschakt förekom uppdelades dessa även i rutor. Om fynd förekom registrerades de i fyndlistor efter koordinater, och eller provgrop/ruta/anläggning. Detsamma gjordes med benmaterial i separata listor. Recent material fotograferades men tillvaratogs inte.

Flygfoton ligger till grund för schaktplaner med därpå inlagda objekt och karteringar samt provgropar eller schakt. Valet framför kartor är att strandzoner kan tolkas mycket bra på flygfotografier. Exempelvis kan äldre strandbankar ibland framträda tydligt såsom havsbottenförhållanden.

Inmätningar gjordes med GPS och höjder mättes med avvägningsinstrument från vattenlinjen som 0 punkt. Då det vid projektets gång byttes standard på kartsystem i FMIS är rapporten med kartor och ritningar enligt det nya SWEREF 99 (N,E), och fyndregistret enligt det äldre RT90 (X,Y). Då rapporten är tänkt att ses digitalt med vektoriserade geometrier i PDF-format är flygfotonas och ritningarnas skalor och bildupplösningar anpassade därefter.

Fynd som bedömdes vara i behov av konservering skickades till Stiftelsen Föremålsvård i Kiruna. Numismatiska bedömningar på äldre mynt utfördes av Kenneth Jonsson vid Stockholms Universitet, och på yngre av Peter d'Agnan. Osteologisk analys av grav vid RAÄ 160:2 utfördes av Stina Norgren, Högskolan på Gotland. Ny Björn Gustafsson, arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms Universitet konsulterades angående smidesrester. Mattias Johansson tog fram strandförskjutningsmodell för Närshamn. Prov för ¹⁴C-datering av grav vid RAÄ 160:2 utgjordes av en lös andra bakre kindtand från höger sida av underkäke. Analysen utfördes av Göran Possnert vid Ångströmlaboratoriet, Uppsala Universitet. Johnny May vid Fosfatlaboratoriet, Gotlands Museum, utförde fosfatanalyser och Arne Åkerhagen, Tobaks- och tändsticksmuseet i Stockholm rådfrågades angående datering på kritpipor.

Tidigare kunskaper om kulturlandskapet

För att överblicka kulturlandskapet längs kusten görs en kort övergripande sammanvägning av uppgifter från FMIS, äldre kartmaterial samt arkiv- och registermaterial inom undersökningsplatsernas närområden. Närområdet räknas här ungefärligt en halv kilometer runt undersökningsplatserna. Platserna beskrivs med början i norr och går därefter söderut. Under varje undersökt plats analyseras därefter uppgifterna mer ingående med tolkningar om sådana finnes.

Närs yttre kustband har en tämligen okänd fornlämningsbild med få registrerade fornlämningar och fåtal arkeologiska insatser utförda genom åren. Förutom ett höjdstråk i Söder är socknen tämligen flack och ligger lågt i förhållande till havet (se omslagets flygbild). Kyrkan är Gotlands lägst byggda på bara 5,08m. ö h. Berggrunden består av kalksten samt margskiffer och jordmånen består mestadels av en sandjord som utgör bra grund för jordbruk (Häglund 1975, s. 7-9).

Det äldre kartmaterialet visar en bild av livlig aktivitet längs hela kusten och ger en fingervisning om landskapets tidigare nyttjande. Centralbygdens vägar förgrenas och sträcker sig till uddar och vikar längs havet där de leder till fiskelägen och hamnar. Ofta finns också kustvägar som binder samman fiskelägena.

Noteras skall också ägoförhållandena längs kusten. Tegar och åkrar samt strandremsor invid fiskelägen ägs ofta av gårdar från närliggande socknar som Garda, Lye, Lau, Etelhem, Ardre, Alskog, Stånga och Burs (Häglund 1975, s. 7). Än in i vår tid kallades också fiskelägena Hammarnäs och Nabben för "Gardbostrand" respektive "Laubostrand" då de flesta fiskarna var utsocknes. Själva fiskelägena ligger dock ofta på samfärdad mark.

Skattläggningskartorna passar ändamålet bäst för att beskriva det äldre landskapet. I När socken är den äldsta från sekelskiftet 16/1700. Dessvärre är kartbladen i dåligt skick och svåra att tyda. 1717 framställer dock lantmätaren Schilder kartor i princip identiska med de äldsta som är i perfekt skick. Då det äldre landskapet på Gotland förändrades sakta och föga kan dessa kartor vara en inblick i vårt äldre, ofta medeltida eller till vissa delar även järnålderns landskap.

På dessa kartor finns i norr Nabbens och Nyens fiskelägen utmärkta. Därefter kommer Hammarnäs samt "Diüpa Dya" fiskelägen. I Austerviken är två enstaka bodar utmärkta, en vid den norra stranden, samt en längst inne i viken. Vid stranden på fastlandet mellan Närsholmen, som då var ö, finns Närshamn vid en väggkorsning där flera vägar möts med strandridaregård samt en "Skippsbroo" ett stycke söder om gården.

Därefter kommer Kapellets fiskelägen utmärkt i början på Pilgårdsviken. Strax väster om Pilgårdsviken ses även en ensamliggande bod likt de i Austerviken. Platsen kallas här för "Bredstensreef". Strax väster härom efter Tirickerviken kommer Hertas fiskelägen. Här ej utmärkt utan enbart benämnt "Hirtes üdde", förmodligen då Herta tillhör Burs men ligger i När socken.

Vad gäller registrerade fornlämningar finns i norr, ca 400m sydväst om Halsarvebod en större stensättning (RAÄ 3:1). Vid Nabbens fiskelägen finns "uppgift om" att här tidigare funnits en vårdkase (RAÄ 188:1). Längre söderut, vid Lillvikens norra strand, finns "uppgift om" (RAÄ 121:1) ett äldre fiskelägen (Nyen).

Vid Hammarnäs finns två odlingsrösen registrerade (RAÄ 5:1,2). Det södra (5:2) nyligen undersökt (se vidare undersökningar). Vid Austervikens norra strand finns flertalet fornlämningar registrerade i flack terräng en bit upp på land med hägnader,

Fig. 2. Monterad karta från 1717 över nordöstra När. Fiskelägena Nabben, Nyen, Hammar'näs samt Djaupdy utmärkta. Notera även den ensamliggande boden i Austerviken markerad med "bod".
Lantmätermyndigheternas arkiv, Akt 09-när-2.

Fig. 3. Karta från 1717 över Närshamn och Kapellet's fiskeläge. Lantmätermyndigheternas arkiv, Akt 09-när-2.

fossil åkermark, husgrunder och ett större gravfält med stensättningar (RAÄ 12:1,2, 114:1, 115:1, 116:1 117:1, 118:1, 119:1, 120:1, 141:1, 142:1).

Vid Närshamn som än idag benämns Hamngården, finns ett gravfält registrerat (RAÄ 7:1), ungefärlig placering för strandridarens gamla tomt (RAÄ 193:1), en husgrund efter en lanthandel (RAÄ 177:1) samt platsen för den gamla hamnbryggan under historik tid (RAÄ 176:2). Väster om strandridarens gamla tomt finns också ett område med stensträng samt flertalet slipskårestenar (RAÄ 9:1-11).

I närheten av Kapellet finns också flera fornlämningar registrerade. RAÄ 52:1 är ett undersökt gravfält mellan nuvarande Närshamn och Kapellet. Strax norr om Kapellet's fiskeläger finns en fornåker, husgrund samt fornlämningsliknande lämning (RAÄ 160:1-3). 150 m. öster därom finns också husgrunder samt plats för vårdkase (RAÄ 8:1-2, 144:1).

Norr om Kapellet vid Pilgårdsvikens strand finns flera slipskårestenar, en husgrund samt en stensträng (RAÄ 131:1-3, 140:1, 163:1-2). Ca. 300m. öster härom finns ett gravfält (RAÄ 127:1) med ett 17-tal stensättningar.

Vid Siglajvs finns äldre plats för runsten med skelettgrav (undersökt), nuvarande plats för runstenen, slipskårestenar samt kolgrop och tjärdal som undersökts nyligen (RAÄ 40:1, 132:1, 41:1-2, 200, 201).

Fig. 4. Karta från 1717 över södra delarna av När socken med Siglajvs (Bredstens rev) samt Herta. Lantmätermyndigheternas arkiv, Akt 09-när-2.

Därutöver finns också flera lämningar efter militär verksamhet längs kusten. Både från historisk tid och modern tid. Vid Hammarnäs finns ett värn i betong. Båda skansarna vid Näs hamn och Kapellet är registrerade fornlämningar (RAÄ 176:1, 178:1). De är från 1700-talets början med funktion som kanonvärn och vittnar om Gotlands försvar mot Ryssen österifrån. Arbetet med skansarna leddes för övrigt av Matthias Schilder, samma lantmätare som upprättat skattdrägningkartorna på När (Häglund 1975, s. 277).

Ett fåtal arkeologiska insatser har gjorts genom åren längs kuststräckan. Vid Hammarnäs fanns som tidigare nämnt två odlingsrösen (RAÄ 5:1-2) av vilket det södra (RAÄ 5:2) undersöktes under projektets gång (se vidare Hammarnäs).

Vid Närshamn utfördes 1990 en kulturhistorisk utredning (Carlsson 1990) inför byggandet av ett bostadsområde (hamngården). Här avgränsades ett möjligt läge för en vikingatida hamnplats med hjälp av fosfatkartering. Av någon anledning har uppgiften aldrig registrerats i fornminnesregistret. Platsen överensstämmer ungefärligt med skattdrägningens platsangivelse för gamla hamngården och ingår i denna studie (se vidare Närshamn).

Inför den planerade bebyggelsen utfördes därefter en vidare kompletterande arkeologisk utredning samt förundersökning strax norr om platsen för de höga fosfatvärdena. Här påträffades ett par lämningar av boplatsskarakter av förhistorisk verksamhet i form av härdar, mörkfärgningar samt koncentrationer och fläckar av sot och kol. En ¹⁴C-analys gav dateringen järnåldern, dess mellersta samt yngre del (Swanström 1996).

På stranden mellan nuvarande Närshamn och Kapellet fiskeläge grävdes 1959 grus och sten till nya hamnbryggan. Här påträffades ett mindre gravfält med skelettgravar (RAÄ 52:1) daterade till folkvandringstid (GA 1959).

Ovanför Kapellet fiskeläger utfördes 1992 en arkeologisk förundersökning inför byggnationen av två vindkraftverk. Grävningen för ett längre schakt övervakades men inget av antikvariskt intresse påträffades (Almqvist 1996).

Vid Siglajvs undersöktes 1968 en grav (RAÄ 40:1) vid flytten av en runsten till annan plats. Graven bedömdes vara vikingatida, bestående av hällkista med ett mansskelett. Fynden i graven var kam, skifferbryne, järnsölja, järnkniv, järnten samt del av ett nålhus med järnnålar (ATA). Runttexten på stenen har tolkats som "oråd". Vid Siglajvs förundersöktes också 2009 två misstänkta fornlämningar (RAÄ 200 och 201) för bedömning av fornlämningsstatus. Det visade sig vara en kolbotten samt en tjärdal daterade till historisk tid (Carlsson 2010).

Hertas fiskeläger genomgick arkeologisk förundersökning 2007 i samband med schaktning och nedläggning av kabel. Vid denna framkom inget av antikvariskt intresse men området metallkarterades varpå ett område kunde avgränsas med mycket metallutslag runt hela fiskeläget (Carlsson & Widerström 2007). 2010 schaktades det ånyo för kabel varpå ny förundersökning utfördes, denna gång med bredare schakt och avbaning. Här påträffades flera anläggningar samt fynd från medeltid (Kahl 2010).

Det finns även ett fåtal arkeologiska fynd i Historiska museets samlingar från kuststräckan. Det mesta rör sig om lösfynd, upphittade och inlämnade för inlösen under 1900-talet eller tidigare. Flertalet är svåra att härleda till någon exakt plats men man får ändå en bild av vilket område de kan ha hittats i.

Enda fyndet som skulle kunna härledas till en kvarvarande fornlämning inom undersökningsområdet är en ring "av ett mot ändarna avsmalnade silverband med stämpelornament" (SHM 15976). Ingen närmare beskrivning av fyndplatsen finns än att den hittades "vid borttagandet av en obetydlig gravhög vid Närshamn", vilket skulle kunna vara en av gravarna i det ovan nämnda gravfältet RAÄ 7:1. Ringen är daterad till vikingatid.

För att komplettera bilden av kulturlandskapet skall också strandförskjutningen tas upp. Som känt är det på Gotland en komplicerad fråga där vi ännu inte har något diagram för perioden medeltid och framåt. Det är också svårt att framställa ett för denna period.

Det vi har att förlita oss på är bland annat tidigare arkeologisk forskning där undersökningar utförts vid dåtida strandlinjer. Här har exempelvis Birka i Mälaren spelat stor roll. Kurvan baseras på Mälarens vattennivåer. Efter Mälarens avsnörning med Östersjön blir det svårt att följa Östersjöns nivåer, men det går ändå ta fram en fingervisande modell och kurva med hjälp av landhöjningen på varje enskild plats.

En svårighet vi har på Gotland är att det inte finns höjdkurvor under fem meter på områden som inte är planlagda. Hamn- och fiskelägen under medeltid ligger under denna kurva. Det betyder alltså att även om vi vet var strandlinjen bör ha varit så finns inga kartor att märka ut den på. Höjdkurvor som finns är ibland också bristfälliga.

En till aspekt att beakta är att Gotland reser sig mindre i söder än i norr vilket gör att fornlämningarna inte ligger på samma höjder över hela ön. Det skall också påpekas att ett fiskeläge eller hamnverksamhet inte behöver ligga i direkt anslutning till vattenlinjen, vilket gör avsökningsområdet genast betydligt större. Därtill hör att studiens tidsavgränsning (hög- och senmedeltid, 12- 1500-tal) är hela 300 år då kusten hinner förändras avsevärt.

Med ett konkret exempel ser vi de enorma landskapsförändringar som verkligen skett. Exemplet är den radikala förändringen i vattennivån mellan 1000- och 1100-talet, där vattennivån troligen sjunker från 2,1 m.ö.h. till 0,9 m. ö. h. (se fig. 5). Det här fenomenet kan också styrkas av och förklara varför många hamnar på Gotland flyttar sin verksamhet just under tidig medeltid.

Det är med andra ord svårt att få en klar uppfattning om hur den medeltida kustlinjen sett ut genom att enbart studera kartor och höjdkurvor. En mer lämplig metod är att på varje enskild plats mäta exakta höjder och därefter tolka landskapet utifrån de pusselbitar vi har från våra äldsta kartor.

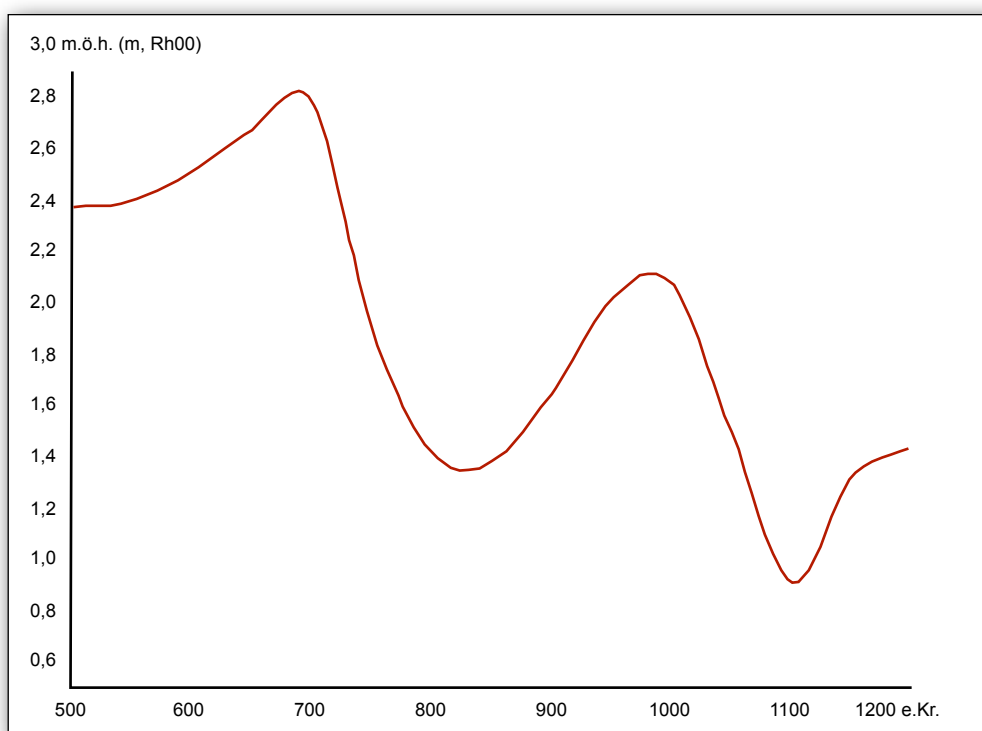

Fig. 5. Hypotetisk strandförskjutningen kring Närshamn. Kurvan baseras på en beräkningsmodell som tillåter att man överför kurvor från en havsstrand till en annan. Denna ursprungligen framställd för Birka och Stockholm efter Ambrosiani 1994. Uppgrundningen av Mälaren gör därför diagrammets sista århundraden tveksamma eller möjligen felaktiga. För Närshamn anges den nuvarande landhöjningen till 1,0mm/år. Diagrammet framställt av Mattias Johansson.

Undersökningarna med tolkningar

Hallsarvebod (Brändu)

Dagens fiskeläger Halsarvebod ligger väl skyddat mitt på Lausvikens södra strand, strax öster om utloppet till Närsån där förutsättningarna för en etablering av ett fiskeläge under medeltid bör ha varit goda (se fig. 7). I det äldsta kartmaterialet finns här en passerande kustväg. Det går också en väg mellan åkerstyckena ner till just detta område. Platsen är väl skyddad av en markant höjdrygg söderifrån. Att döma av terrängen måste här funnits en liten skyddande vik. Därutöver låg enligt kartmaterialet ett skyddande rev strax utanför.

För att orientera sig höjdmässigt kan sägas att vägen förbi fiskeläget ligger på ca. 1,75 m. ö. h. Ca 400m sydväst om fiskeläget, högst upp på höjdryggen, strategiskt placerat med vy över hela Lausviken, finns ett större gravröse registrerat i FMIS kallat "örnkull" (RAÄ 3:1).

Området strax söder om dagens fiskeläge metallkarterades med få utslag som resultat. Mestadels framkom recenta föremål som spik, kapsyler och taggtråd. En bit upp på höjdryggen, inom ett koncentrerat område på ca 15m påträffades hästkosömmar som skulle kunna vara av äldre typ samt ett fåtal järnföremål, troligen spik. I övrigt fanns inget av antikvariskt intresse. Hästskodelarna tolkades komma från ett gödsellass som skrapats ihop i en lagård vid en av gårdarna på När och kunde varken knytas till ett kontext eller dateras närmare varför de lades tillbaka. Vid sondering av marken kunde

man konstatera att jorden bestod av mycket stenigt och kompakt strandgrus utan annan påverkan än jordbruk. Vid Halsarvebod kunde med andra ord ett äldre läge inte påvisas.

Fig. 6. Marie Jonsson från AquaArkeologen utför metallkartering. Observera höjdskillnaderna i ett annars flackt landskap samt terrängen som skvallrar om en tidigare liten vik. I bakgrunden dagens fiskeläger Halsarvebod.

Nyudden (Natudden)

Nyudden ligger strax öster om Halsarvebod (fig. 7) och består idag av två större fiskebodar. På skattläggningskartan ses samma kustväg som vid Halsarvebod passera platsen och vidare mot Nabbens fiskeläger. Inga fornlämningar finns registrerade i omgivningen.

Fig. 7. Flygfoto över Halsarvebod och Nyudden med de metallkarterade områdena inlagda.

Rumsligt och geografiskt är det ett idealiskt läge för ett fiskeläge. Förutom att platsen ligger längst ut på en udde, i direkt anslutning till öppet hav och fiskevatten, så var den förr skyddad av ett sandrev som utgjorde utmärkt skydd. Detta ter sig ganska markant om man studerar terrängen och än idag är platsen sank på våarna mellan det forna sandrevet och land. Flera platser har tidigare konstaterats ha liknande förutsättningar där medeltida fiskelägen förekommit (jämför exempelvis Barshage i Søndre socken, Carlsson 2008, s. 18). Höjdryggen bakom huset på flygfotografiet (fig. 7) ligger på ca. 1,9 m. ö . h, sänkans mitt på ca. 0,68 m. ö h. och vägen som förr utgjorde sandrevet på ca. 1,02 m. ö h.

Hela höjdryggen, (förr strandvallen) och även platsen för den äldre vägsträckningen (enligt lagaskifteskartan 1887), metallkarterades utan att finna några äldre metallföremål alls. Överlag gav metalledekteringen få utslag och då endast kapsyler, patroner och dylikt. Provstick med jordsond i samband med metallkarteringen visade mycket kompakt magert strandgrus utan kulturpåverkan. Ett äldre läge kunde alltså ej heller här påvisas.

Nabben

Nabben finns namngivet på flera av de äldsta Gotländska kartorna redan från mitten av 1600-talet (Meijers "Carta von Gottlant 1646 samt Gripenhielms "Gottlandia comitatus från 1680-talet). Enligt skattdrägningskartan möts också flera vägar från socknen just på denna plats och här är fiskeläget också utmärkt första gången (se fig. 2).

Fig. 8. Nabben åt sydväst. Klungan med stenbodars till vänster i bild representerar fiskelägets äldsta skede. Det är också denna klunga som syns på skatlläggningsskarta 1717.

Geografiskt ligger platsen direkt mot öppet hav och längst ut på Näs östligaste udde. Direkt sydväst om fiskeläget finns mark som idag är mycket sank och som förr tordes ha varit en mindre våtmark, dock ej utmärkt på de äldre kartorna. På skatt-läggningsskarta har lantmätaren strax sydväst om fiskeläget avgränsat ett område som framträder markant från åkern i en halvmåneformation. Detta skulle antingen kunna indikera platsen för ett äldre fiskeläge, eller på den tiden avgränsa just det ovan nämnda sank området.

Det finns enligt FMIS uppgift om att det funnits en vårdkase här i äldre tid (RAÄ När 188:1) vilket talar för platsens betydelse strategiskt sätt. Vid inventeringen påträffades också något som förefaller vara resterna efter en båtlänning i de nordöstra delarna av fiskeläget. Stenarna ligger med ett toppmått på ca 1,18 m. ö h. Platsen överensstämmer med skatlläggningsskartans placering av bodarna vid sekelskiftet 16/1700. Bakom bodarna bland gistgårdarna, ungefärligt på lägets mitt, finns även en sänka som skulle kunna varit en brunn eller brya. På flygfoton syns också ett svagt nordväst-sydöstgående stråk i vegetationen strax väster om fiskeläget. Det är rester av den äldre vägen som är uttrita på skatlläggningsskarta och leder genom fiskeläget. Om man studerar marken mot gistrummen norrifrån, kan man även urskilja vägen som en svagt upphöjd vall. Höjdmässigt ligger dagens fiskeläge i dess norra delar på ca. 2m och i dess södra delar upp mot 3 m. ö. h.

Efter genomförd metallkartering kunde konstateras att det fanns två urskiljbara områden. Ett större runt hela fiskeläget med utslag, samt ett mindre runt själva bodarna med väldigt mycket metallutslag. För att komplettera metallkarteringen gjordes även en mindre fosfatkartering för att utröna om denna skulle indikera samma koncentration av aktivitet. Tre linjer med 20m mellan proverna lades ut genom och strax väster (bakom) om fiskeläget med sammanlagt 18 prover. Överlag var det svårt att provborra då jordmånen var väldigt kompakt och grusig och på vissa ställen fick provplatsen flyttas upp emot någon meter för att kunna genomföras.

Fosfatkarteringen gav ett liknande svar i jämförelse med metallkarteringen. En koncentration av högre värden kunde noteras strax bakom (väster om) bodarna, längs fiskelägets "gata", mellan bodarna och gistgårdarna samt att värdena steg i lägets

södra delar. Ett markant utslag, fem på skalan enligt spotttest-metoden, kunde också noteras mitt bland gistgårdarna, invid den ovan nämnda möjliga brunnen.

Då både metall- och fosfat-karteringen avgränsade ett aktivitetsområde grävdes ett antal små provgropar (PG) för att utröna om metallkoncentrationen och fosfatvärdena speglade en äldre aktivitet på platsen. Då skatt-läggingskartan visar på en bodkoncentrationen i norr togs en provgrop (PG1) upp strax norr om de äldsta bodarna samt en strax sydväst om klungan (PG2). Vidare togs en grop (PG3) upp invid sänkan bland gistgårdarna vid det höga fosfatvärdet, samt två stycken (PG4 och 5) i de södra delarna där fosfatvärdena var högre. PG 4 togs upp vid en mindre rektangulär och svagt framträdande formation i marken, till synes en bodgrund. I övrigt syntes inga andra spår i markytan vid de övriga provgroparna.

De två första groparna var 0,5 x 0,5m och resterande 1 x 1m. I de två första kom ett kompakt lager med mörk mylla och under detta lös mörkare sand som tolkades som steril. Groparna var helt fyndtomma förutom några enstaka recenta föremål som spik och kapsyler. I provgrop 3 kom ett mycket kompakt lager med mörk mylla och under detta en lös stenig och sandig mylla. I botten kom sterilt löst grus med två stolphål (A2 var ca. 0,22m i diameter och stenskott. A1 innehöll trärester. (Se även ritningar, bilaga 2). I övrigt var här helt fyndtomt.

Även i de två sista groparna framkom anläggningar. I provgrop 5 påträffades ett litet stenskott störhål (A5) med kantställda mindre stenar med trärester kvar av stören. Utanför de kantställda stenarna fanns en koncentration av trärester. Antingen var dessa en tvärsnitt nedslagen för att öka störens stabilitet eller så sattes en ny stör ned på samma plats då den gamla ruttnat. Anläggningen pekar tydligt på rester av torsktällningar där näten torkades i gistrummen.

I provgrop 4 fanns flera omrörda anläggningar. Här kom flera mindre koncentrationer av trärester med kantställda stenar som tolkades som störhål samt möjligen rester av en

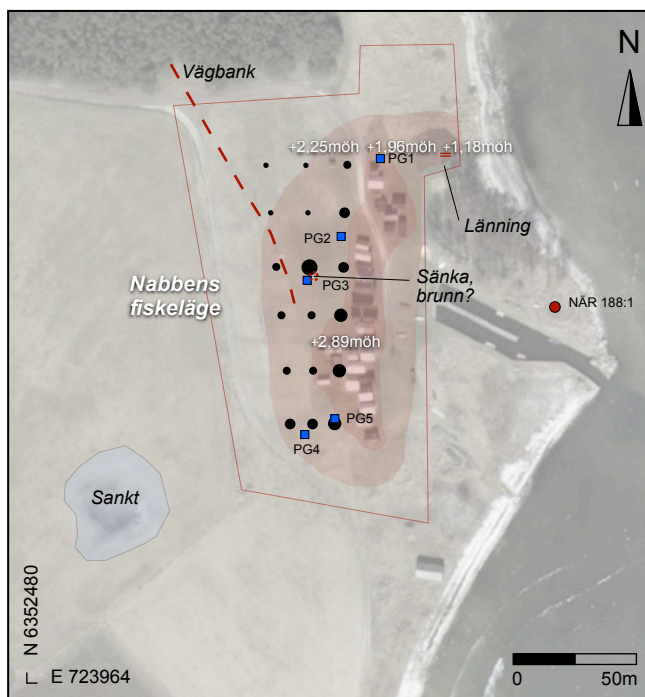

Fig. 9. Flygfoto över Nabbens fiskeläger med provgroparna inlagda. Med hjälp av metallkartering kunde två områden avgränsas, ett runt hela lägret med metallutslag, samt en koncentration runt själva bodarna med väldigt mycket metallutslag. Fosfatkarteringen verkar spegla verksamheten under historisk tid.

bodvägg (A3). Därtill framkom rester av byggmaterial och murbruksrester (A4), förmodligen en raserad fiskebod. Inga daterbara fynd kunde här heller iakttagas, enbart föremål som förekommer långt in i historisk tid (nyare spik, nätsänke, flinta samt även fiskben).

Av allt att döma enligt dessa undersökningar har man inte kunnat finna belägg för att här funnits ett fiskeläge under medeltiden. Det är rimligt att antaga att den eventuella länningen som påträffats invid de äldsta bodarna också hör till det äldsta skedet enligt kartmaterialet, troligen 1600-talets första hälft. De anläggningar som påträffades verkar också härröra från historisk tid, 17-1900-talen. Det märkliga är att det inte framkom några som helst rester av den äldsta historiska verksamheten, 1600-talet, som exempelvis kritpipor, kopparmynt, keramik och porslin som man skulle kunna förvänta sig.

Orsakerna till avsaknaden av en medeltida etablering kan vara flera. Den mest logiska förefaller vara fiskelägets placering. Udden har enligt dagens fiskare alltid varit sandflyktig och haft en dåligt placerad hamn som snabbt slammat igen. Även idag kan man strax norr om de äldsta bodarna se enorma sandmassor som år efter år ansamlas här. Det förefaller rimligt att platsen helt enkelt var för dålig för etablering.

Fig. 10. Nabben, provgrop 3. Två stolphål varav det ena stenscott (A2). I A1 fanns trärester kvar. Förutom anläggningarna förekom varken fynd eller recent material. Foto åt väster. Skalstocken 0,25m.

En iakttagelse som här ur källkritisk synpunkt bör framläggas är möjligheten att den lösa bottensanden som antagits steril i PG 1-2 skulle kunna vara flygsand som överlagrat äldre lager. Det borde dock trots detta fenomen finnas något form av spår även i detta lager som tyder på äldre verksamhet. Detta med tanke på hur pass omrört fiskeläget måste vara. Vid andra äldre fiskeläge finns alltid ett spritt material av keramik, fisk- och djurben, bruks- och järnföremål. Här fanns enbart recent avfall. Utöver detta borde även fosfatvärdena bli högre här och inte lägre som fallet är. Även metallkarteringen borde rimligen ha visat mer utslag här. Möjligheten verkar alltså inte trolig.

Nyen

På skattläggningskartan finns ett fiskeläge utmärkt invid en nu försvunnen vik, "Lillviken", strax söder om Nabbens fiskeläge (se fig. 2). Läget är ej namngivet men det går genom kartförteckningen hitta det äldsta namnet på området; "Nyen". Vägen från Nabben gör här en sväng och passerar genom Nyen på sin vägsträckning västerut inåt socknen. Åkrarna strax bakom fiskeläget uppåt land tillhör Hallsarve i Lau. På lagaskifte 1887 är fiskeläget redan övergivet utan någon markering på kartan.

På platsen finns idag inga synliga rester, men platen är medtagen i FMIS och registrerad som "uppgift om" äldre fiskeläge (RAÄ 121:1). Inga andra fornlämningar

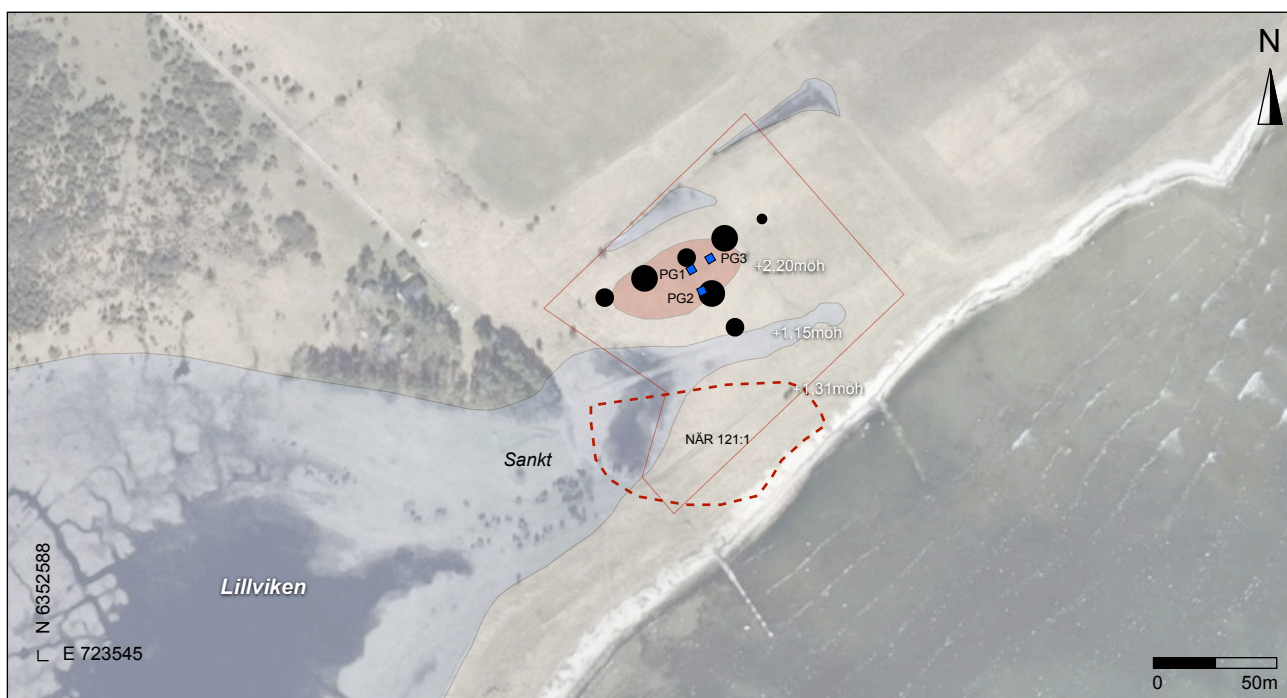

Fig. 11. Flygfoto över Nyen. Fiskeläget kunde som synes klart avgränsas medels fosfat- och metallkartering. Fyndmaterialet talar om att fiskelägets brukningstid varit medeltid till historisk tid. Lägg märke till den naturligt skyddade hamnen som skapats bakom ett sandrev med insegling från Lillviken.

finns registrerade i närområdet. Det geografiska läget precis vid inloppet till en vik, men ändå i direkt anslutning till öppet hav, ger ett utmärkt skydd och skulle kunna indikera på att det funnits en äldre kontinuitet.

Det intressanta är att det idag en bit upp på land finns en markant och sank sänka mellan dagens strand och åkrar (se fig. 11). Denna sänka måste förr ha varit helt vattenfylld och skapat en naturlig hamnbassäng som det gick att ta sig in i från viken. Dagens sandstrand med dyner måste i sin tur ha skapat ett skyddande rev, en naturlig vågbrytare. Bottenmått i sänkan är ca. 1,15m. ö. h, dåtidens sandrev (dagens väg) ligger

Fig. 12. Medeltida fiskeläget Nyen fosfatkarteras i regn av arkeologen till höger i bild. I förgrunden vid sållet PG 3 och vänster därom PG2. Lägg märke till den naturligt skyddade hamnen som skapats bakom ett sandrev och som än idag är sank på vårarna. Foto åt väster.

Fig. 13. Nyen, provgrop 3 med A2, grävd grop innehållandes mycket fisk- och djurben, tolkad som avfallsgrop. Notera det markant framträdande mörka kulturlagret mot det sterila strandgruset. Foto åt sydväst. Skallstocken 0,25m.

Fig. 14. Urval av fyndmaterialet från Nyen. Rest från primärsmide högst upp F16, kritpisskaft F08, Lerklining F05, invändigt glaserat rödgods F06, änden på hästsko F13 och flinta F07.

på ca. 1,31m. ö. h och åkern strax ovanför på ca. 2,20m. ö h.

För att spåra rester av fiskeläget från sekelskiftet 16/1700 enligt skattningskartan, samt se om det eventuellt fanns en äldre kontinuitet, metallkarterades området. Det visades sig snabbt kunna konstateras ett klart avgränsat mindre område med mycket metallutslag strax ovanför den sank sänkan. För att komplettera metallkarteringen togs fosfatprov i ett kryss, tvärs igenom området med höga metallutslag. Även fosfatkarteringen gav klart höga värden på samma område som metallutslagen och avtog utanför detta.

Frågan var om detta var platsen för det historiska fiskeläget, som enligt FMIS är registrerat ca. 50m. söder härom, eller om detta var indikation på ett äldre fiskeläge eller annan fornlämning. För att få svar på frågan togs tre provgropar upp i det inringade områdets mellersta och östra del, 1 x 1m stora. I provgrop 1 var det översta lagret påverkat av senare tiders jordbruk och innehöll mörk kulturpåverkat fet mylla. Under den kom kulturpåverkat strandgrus och därefter sterilt grus (se ritningar, bilaga 2). Inga anläggningar påträffades, men i kulturlagret fanns fisk- och djurben, järnföremål, lerklining, glaserat rödgods, flintavslag samt ett större sänke. Inget av dessa fynd kunde dock med säkerhet dateras till medeltid, utan skulle även kunna vara från historisk tid.

I provgrop 2 såg lagerföljden likadan ut. I den sterila sanden fanns större markfasta stenar, visserligen på rad, men förmodligen inte ditlagda då ingen nedgrävning kunde iakttas. De påminde om en bodgrund eller möjligen båtlänning, men var i så fall placerade åt fel väderstreck från havet. I provgropens ena hörn fanns en kantställd sten, varför provgropen utvidgades och man kunde rensa fram ett stenscott stolphål (A1). Här fanns fisk- och djurben, flintavslag, järnföremål, en del av en kritpipa samt invändigt glaserat rödgods.

Provgrop 3 skiljde sig något där den feta kulturpåverkade myllan fortsatte hela vägen ner till det

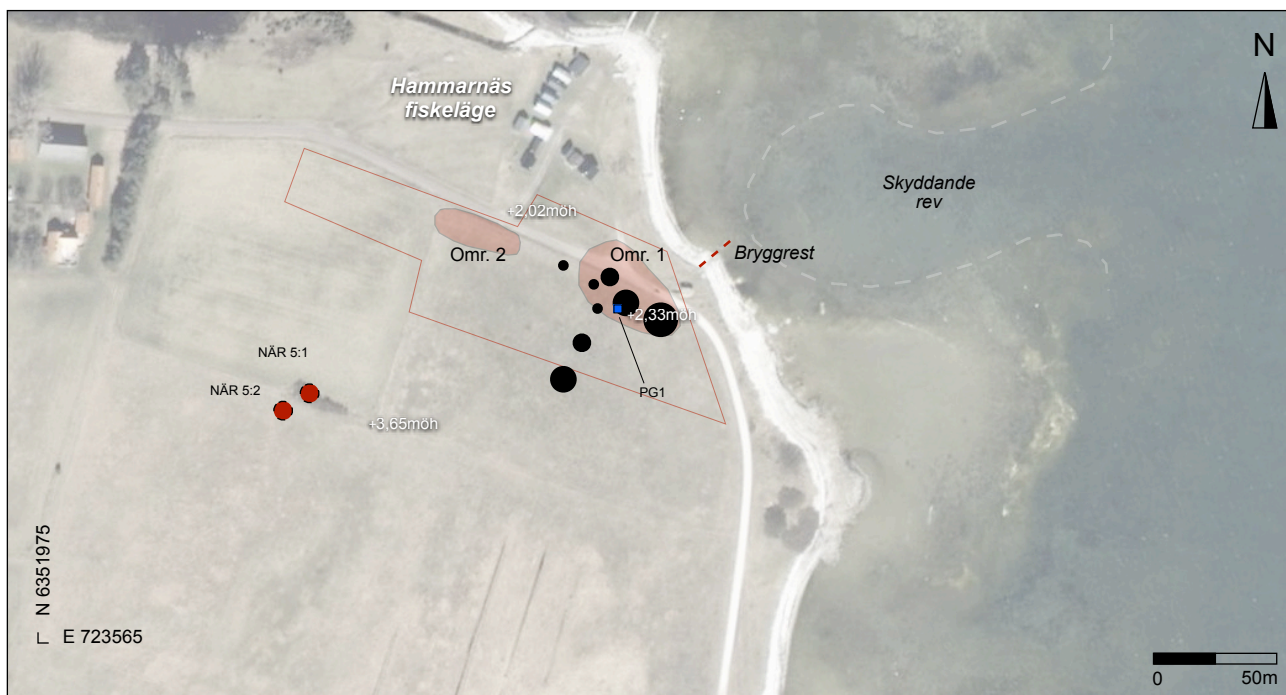

Fig. 15. Flygfoto över Hammarnäs med metall- och fosfatkartering, provgropens belägenhet samt fornlämningar inlagda. Lägg märke till den naturliga hamn som det skyddande revet har bildat.

sterila strandgruset. I gruset fanns en mindre grop (A2) på ca. 0,30m innehållandes rikligt med fisk- och djurben och tolkades som avfallsgrop. Fynden bestod av metallföremål, del av hästko, lerklining, flintavslag samt äldre och yngre rödgods. Vid metallkarteringen togs även ett kraftigt utslag upp som visade sig vara primärsmidesslagg, möjligen botten-skålla, vilket tyder på smide vid fiskeläget.

Sammanställer man ovanstående kan vi här klart konstatera att vi funnit belägg för ett äldre fiskeläge. Med tanke på fynden av invändig glaserat rödgods och kritpipa kan vi datera fiskeläget från medeltid till historik tid. Det är alltså här fiskeläget låg vid sekelskiftet 16/1700 med en kontinuitet ner i medeltid. Den registrerade platsen i FMIS är felaktig och bör korrigeras.

Hammar-näs

Hammar-näs ligger söder om Nyen, på andra sidan Lillviken. Idag finns här Hammar-näs fiskeläge. Om vi studerar den äldsta kartan finner vi en väg leda ner till det vid sekelskiftet 16/1700 utmärkta fiskeläget (se fig. 2). Vägen leder dock faktisk här förbi fiskeläget och fortsätter en bit till ner mot stranden. Här syns stenkistor utmärkta i havet, bildandes en bryggkonstruktion, vilket indikerar att det kan ha funnits en verksamhet äldre än själva fiskeläget här.

Förutom detta finns ett rev uttritat i havet som omger platsen och utgör därmed ett naturligt skydd med lugnare vatten. Vid jämförelse med dagens flygfoton kan vi konstatera att revet mycket tydligt syns där även idag. Vi har med andra ord ett utmärkt rumsligt läge för ett äldre fiskeläge, strax öster om det historiska samt även klara

Fig. 16. Hammarnäns naturliga hamn med skyddande rev. Lägg märke till det lugnare vattnet samt vågornas brytning mot revets "armar". Bryggrester finns fortfarande kvar i bildens mitt efter bryggan markerad på 1717 års karta. Foto åt öst.

indikationer på det utifrån analysen av de äldre kartorna. Höjdmässigt ligger vägen invid område 2 på ca. 2,02m. ö. h. och område 1 på ca. 2,33m. ö. h.

Enligt FMIS skulle det finnas två odlingsrösen (RAÄ 5:1 & 2) ca. 125m. sydväst om dagens fiskeläge. Vid fältinventeringen till pilotstudien framkom att det södra borttagits och vid inventeringen påträffades ett fragment av människoben i den nyplöjda åkern.

På uppdrag av Länsstyrelsen undersökte C.H.A.B platsen (se d'Agnan 2010a). Förutom en halv glaspärla hittades inget mer som kunde knytas till graven. Tolkningen gjordes att det antingen bortodlats en grav under odlingsröset och helt förstörts, eller att röset bortodlats och att det andra röset (RAÄ 5:1) innehåller en grav som naggats i kanten. Dateringen utifrån pärlan och begravningsättet blev järnålder, möjligen yngre järnålder. Strax sydost (ca. 50m.) om fiskeläget finns också ett intakt militärt värn.

För att utröna om dagens fiskeläge hade en föregångare utfördes en metallkartering i åkern strax söder om fiskeläget. Överlag fanns mycket recent avfall samt rester från den militära verksamheten i form av patronhylsor. Ändock gick det att vagt urskilja två områden med tätare utslag. Ett litet (område 2), ca. 25x40m stort strax söder om dagens fiskeläge, samt ett större (område 1) ca. 25x50m stort.

Då två relativt små områden hade avgränsats togs en provgrop på 1x1m upp i den nyplöjda åkerjorden i det östra större området närmast vattnet (område 1). Ploglagret, som var mycket stenigt och grusigt, tangerade det sterila bottengruset och var mycket omrört. Inga som helst spår av anläggningar eller fynd kunde hittas i provgropen.

Fig. 17. Urval av fynd från Hammarnäns. Nätsänke högst upp F09, lerklining F05, flinta F06, hästskoände F08, nitbrickor F07 samt invändigt glaserad ornerad mynningsbit av rödgods F03.

Dock upptäcktes att det i åkerjorden förutom recent skräp som porslin och kapsyler även låg mycket små fragment av äldre föremål utspritt i hela östra delen av åkern, med en koncentration till just dessa två områden. De föremål som låg ytligt och kunde knytas till en äldre verksamhet togs upp. I område 1 hittades 16 föremål; nätsänke, lerklining, flintavslag, hästkosöm, del av hästsko, nitbrickor, samt flera små bitar av invändigt glaserat rödgods. I område 2, det mindre närmast fiskeläget, hittades 10 föremål; nätsänken, lerklining, järnföremål samt invändigt glaserad rödgods. Fynden kunde trots fragmenteringsgraden klart dateras till medeltid.

För att utvärdera huruvida fosfatkartering i detta fall kunde spåra den äldre aktiviteten togs ett fåtal prover i ett kryss genom område 1. Även här kunde karteringen klart påvisa en aktivitet genom högre värden åt öster. Noteras bör här också att vi kan se ökade värden söderut, måhända en indikation på ett ännu äldre skede sammanhörande med graven eller gravfältet högre upp på höjdryggen. De rombiska nitbrickorna från område 1 (se fig. 15) kan vara äldre än medeltid. I sammanhanget med graven skulle vi alltså kunna ha en ännu äldre kontinuitet på platsen.

En tolkning är att det västra området närmast dagens fiskeläge (område 2) troligen är rester av det historiska fiskeläget utritat på skattdrägningskartan och att det östra större området (område 1) är en äldre medeltida verksamhet. Visserligen fanns även invändigt glaserat rödgods vid området närmast dagens fiskelägen, men med tanke på hur omörd jorden är närmast vägen, kunde dessa två små skärvar ha kommit från område 1. Alternativt har vi en etablering av fiskeläget åt öster närmast vattnet under medeltid och att det någon gång under slutet av medeltiden flyttat västerut.

Vid Hammarnäs kan vi utifrån ovanstående knappa men ändå mycket givande resultat, konstatera att trots fornlämningen blivit totalförstörd och bortodlad så kan vi med hjälp av kartstudier, metall- och fosfatkartering hitta och bekräfta lägen för medeltida fiskelägen.

Djaupdy

Till fiskeläget "Diüpa dya" leder enligt skattdrägningskartan från 1717 (se fig. 2), inte mindre än 4 vägar där de möts, -två från landet och två kustvägar. Vi kan här utläsa att fiskeläget var koncentrerat till platsens norra del i jämförelse mot dagens placering. Lagaskifteskartan visar däremot att fiskeläget såg mycket likt ut dagens redan på 1800-talet. Inga kända fornlämningar finns i området enligt FMIS.

Geografiskt ligger Djaupdy i en större skyddande vik direkt mot öppet hav. Strax väster om fiskeläget finns en mindre våtmark. Den är inte utsatt på någon av de historiska kartorna, men äldre ortsbor säger att den alltid funnits där och inte är grävd på senare tid. Strandvallen som fiskeläget står på ligger mellan ca. 1,22m. ö. h. och 1,80m. ö. h.

Den mest iögonfallande ledtråden till en äldre etablering är vägarnas sträckning i förhållande till var bodarna är utritade på den äldsta kartan. Vi ser att de södra vägarna möter upp mot norr och att de norra stannar tvärt mot fiskeläget. Om man skall följa

Fig. 18. Flygfoto över Djaupdys fiskeläger med PG1 samt området med fler metallutslag inlagt. Observera att metallkarteringen endast utfördes över halva fiskeläget.

teorin om att vägarna ofta är mycket gamla och kan gå ner i medeltid, borde de äldsta utmärkta bodarna stämma överens med ett äldre läge. På platsen strax norr om fiskeläget, finns idag en öppen yta som används som parkeringsplats.

Då det tyvärr på grund av tidsbrist endast inhämtats tillstånd från markägare att använda metalldetektor i de norra delarna, karterades dessa medan de södra prioriterades bort. Det var svårt att avgränsa något direkt område med metallutslag då det var relativt få utslag över hela ytan, men det fanns en viss koncentration med anhopningar av utslag på den öppna ytan i norr samt runt bodarna (fig. 18).

Ett par utslag testades och togs upp men samtliga var recent skräp som kapsyler, aluminiumfolie och spik. För att se om det kunde finnas några anläggningar kvar efter det historiska fiskeläget eller äldre, togs en provgrop om 0,5x0,5m upp på den öppna ytan i norr. Under grässvålen fanns 0,05m kompakt svart mylla, därefter 0,12m grusig mylla och i botten steril grusig sand. Vare sig anläggningar eller fynd kunde iakttas.

Av allt att döma har Djaupdy inte rötter i medeltid, utan har etablerats på 1700-talet. Här kan jämföras situationen vid Nabben där fynd inte heller fanns, ens från historisk tid. Den troliga förklaringen är här att platsen helt enkelt ligger för lågt i förhållande till havet om man ser till höjdvärdena.

Austerviken

Vid granskning av FMIS finner man att främst Austervikens norra och västra forntida strand är fylld med fornlämningar som hägnader, gravfält, slipskårestenar och fossil åkermark. Här kan vi spåra ett äldre kulturlandskap från yngre järnålder och bakåt i tiden.

Några starka indikationer i det äldre kartmaterialet vad gäller medeltida fiskelägen kring Austerviken gick dock ej att finna. Noggrannare efterforskningar beträffande dessa prioriterades därav bort. Om vi jämför exempelvis de medeltida fiskelägen i Sundre -Barshage och Rivet -ligger dessa i direkt anslutning till djupt vatten och öppet hav. Det är enligt dessa och flera andra exempel också föga troligt att medeltida

Fig. 19. Flygfoto över Austervikens kulturlandskap med registrerade fornlämningar i FMIS. Stenkistor och oregistrerat fiskeläge inlagt.

fiskelägen skulle ligga långt in i vikar på grund av att isen vintertid omöjliggör fisket från båt.

För att bekräfta denna teori fältinventerades ändå två platser flyktigt (se fig. 19). En vid norra stranden och en i väster (längst in i viken). Här finns på skattningskartan enstaka bodar utmärkta på båda platserna. Vid den norra stranden finns nära fiskeläget Trådstrand faktiskt en bodlämning registrerad i FMIS (RAÄ 120:1. "Husgrund, 5x4 m (NNV-SSÖ), bestående av en enkel stenfoot, 0,5 m br, av 0,2-0,5 m st grå- och kalkstenar. I husets SV-hörn rester av eldstad, 1x1 m och 0,3 m h."). Hela området ligger dock alldeles för lågt för att vara äldre än historisk tid. Platsen stämmer också mycket väl in på boden utmärkt på 1700-tals kartan.

På den andra platsen finns inget registrerat i FMIS, varpå en noggrannare fältinventering gjordes. Här hittades minst tre mycket välbevarade bodgrunder med spismursrester i bodarnas hörn. Dessa är utan tvekan rester från bodarna utmärkta på skattningskartan 1717. Även dessa ligger dock för lågt för att kunna vara äldre än så. Inga andra undersökningar gjordes förutom okulärbesiktning och registrering av platsen.

Fig. 20. Längst inne i Austerviken på en mindre platå påträffades husgrunder efter ett historiskt fiskeläge med flera välbevarade bodrester och spisirösen. Jordsonden på bilden är nerstucken i spisiröset. Foto åt väster.

Däremot skulle viken kunna ha varit ett ypperlig ankrings- eller lastageplats utanför en medeltida lanthamn - Närshamn. Något som kan bekräfta teorin och anknytningen till Närshamn är också tidigare uppgifter om stenkistor i viken från ortsbefolkningen.

Då marinarkeologiska undersökningar inte ingick i pilotstudien på grund av brist på medel, kunde detta inte undersökas närmare. Dock kan vi medels flygfoton bekräfta flertalet (minst 7) kistkonstruktioner längst inne i viken på mycket grunt vatten. Dessa syns även ovan vattenytan från land vid stilla lågvatten. Datering är utan närmare undersökningar ej möjlig, men det är inte osannolikt att de kan dateras till medeltid och knytas till Närshamn (se nedan). Inga andra åtgärder företogs än inmätning och registrering av kistorna utifrån flygfotot.

Närshamn

Närs hamn är en av Gotlands femtontal lanthamnar. Den har rötter ner i yngre järnålder och kan under medeltid ha varit en av de större på östra Gotland. Frågan är i så fall exakt var denna hamn skulle ha legat under hög- och senmedeltid. I området finns flera registrerade fornlämningar. Dels flera slipskårestenar i norr (RAÄ 9:1-11), platsen för strandriddargårdens placering enligt skattningskartan (RAÄ 193:1), ett gravfält med 20-talet stensättningar (RAÄ 7:1), en husgrund från historisk tid (RAÄ 177:1), en skans från 1700-talets början (RAÄ 176:1) samt bryggrester från bryggan utmärkt på skattningskartan (RAÄ 176:2).

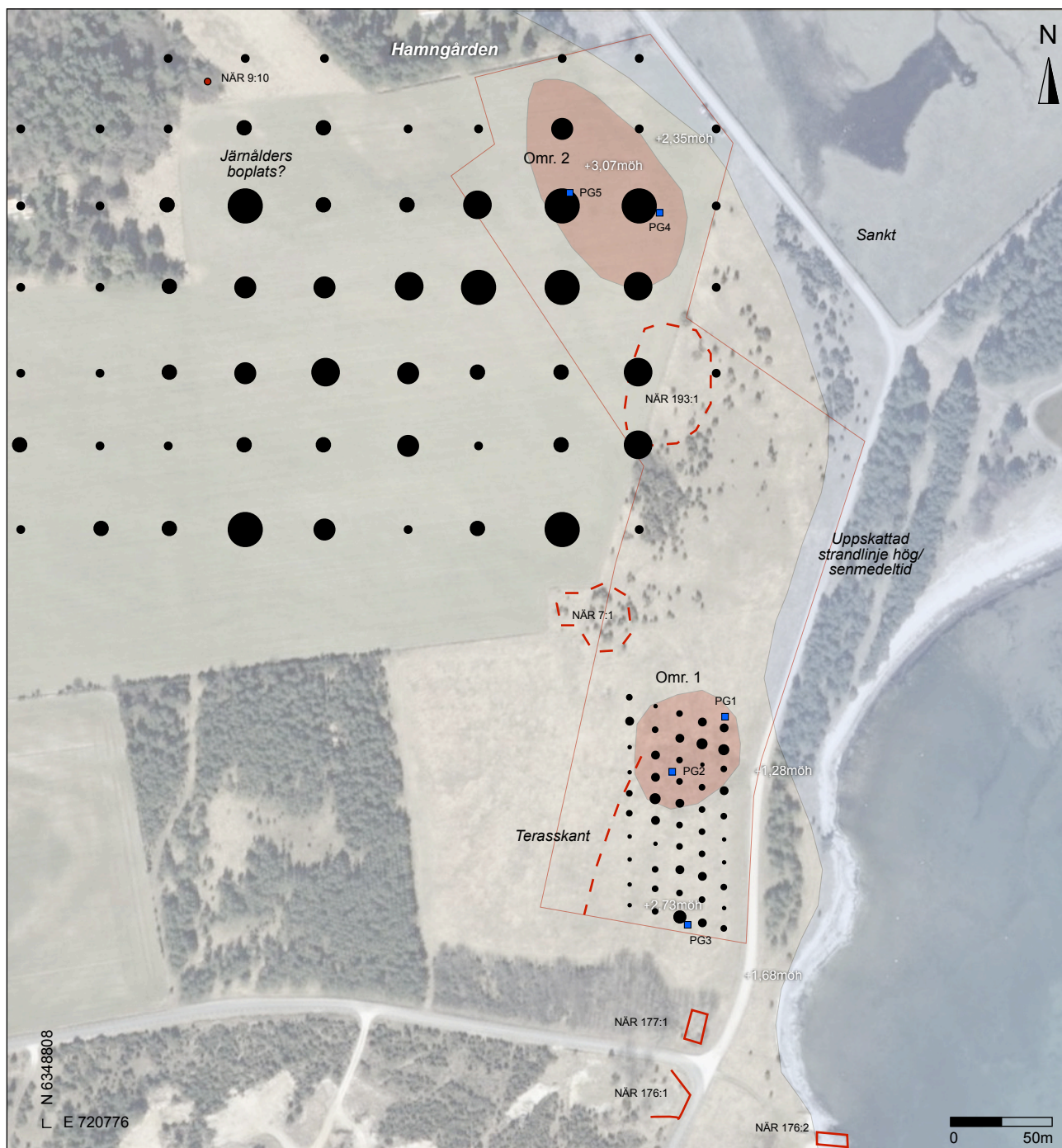
Idag består området av åkermark samt brukad mark i träda. I söder syns en nord-sydligt orienterad svag terrasserings, vilket utgör rester av den gamla åkerkanten som finns utmärkt på skattningskartan. Därutöver finns en rad mindre fördjupningar i området mellan RAÄ 193, RAÄ 7:1 och vägen, som kan misstänkas haft militär funktion. En observation är också att det på dagens strand, i områdets östra del, ligger ballaststen i form av flinta. Områdets norra delar är mycket sankt. I söder ligger höjden på ca. 1,68 m.ö.h. på vägen och ca. 2,73 m.ö.h. på åkern ovanför. I de norra delarna syns en äldre strandvall med en markant höjdskillnad. 2,35 m.ö.h. uppmättes nedanför den och strax över 3 meter över den.

Geografin och skattningskartan ger oss vidare svar på hur landskapet kan ha sett ut under medeltid. Längst inne i Austerviken finns de stenkistor som tidigare nämnts. Deras funktion har troligen varit ankringsplats för större handelsfartyg för att härifrån lasta om till mindre båtar som kunde ta sig in till hamnen. Då de ligger på så grunt vatten längst inne i Austerviken att de vid lågvatten syns ovan vattenytan, tordes de ha använts innan Närsholmen gick ihop med land. Skattningskartan visar att det redan under 1700-talet fanns ett grund i sundet utanför strandriddargården. Det är alltså troligt att dessa stenkistor har sitt ursprung i medeltid och kan knytas till Närshamn.

Om vi höjer vattennivån till vad som skulle kunna tänkas vara en högmedeltida, hamnar vi på denna del av Gotland mycket grovt uppskattat någonstans runt 1,5 meter över dagens vattennivå. Vi kan då notera att det vid stranden innanför Närsholmen funnits en udde strax väster om dagens korsning mot Närsholm; ett perfekt läge för en hamnplats.

På skattningskartan finns just här en strandriddargård med tillhörande ägor i form av äng och åker. Strax väster om gården möts flera vägar och bildar en korsning. Själva hamnen med en tillhörande brygga ligger en bit söderut. Även hit leder flera vägar. Då man knappast placerar en hamn vid det sämsta stället för att lägga till, kan man dra slutsatsen att strandriddargården förmodligen blivit kvar på samma plats efter en äldre verksamhet. Något som bekräftar teorin är också åkerns (se fig. 3, littera d och b 40)

Fig. 21. Närshamn med fornlämningar, metall- och fosfatkarteringar samt provgropar inlagda. Den västra fosfatkarteringen med större punkter ombearbetad och inlagd efter Carlsson 1990.

form strax väster om strandriddargården. Här kan observeras flera kantiga hack åt öster som skulle kunna indikera gränsen mot en äldre bebyggelse.

Denna teori har också tidigare till viss del bekräftats av Carlsson (1990) som utförde en kulturhistorisk undersökning över området där en större fosfatkartering företogs täckande nästan hela området förutom de sydöstligaste delarna. Provpunkterna togs med stora mellanrum, 40m, varpå karteringen bör ses som översiktlig, men ändå god som indikation. Ett större område med markant högre fosfatvärden kunde iakttas just vid platsen för den gamla strandriddargården. Därutöver förekom även mindre områden med högre värden strax norr om gravfältet RAÄ 7:1, samt vid två områden väster strandriddargården. Carlsson tolkade, med tanke på gravfältet med 20-talet stensättningar samt de slipskårestenar som finns nordväst om området, att de höga fosfatvärdena indikerade en vikingatida hamn.

För att utreda om det kunde finnas rester av en medeltida hamn eller om Carlssons antagande om vikingahamn stämde, kompletterade C.H.A.B undersökningen med ytterligare en fosfatkartering i sydost, samt en metallkartering där det verkade troligast

att en medeltida hamn bör ha legat. Det skall här påpekas att fosfatkartering mestadels indikerar koncentrationer av ben i marken, medan metallkarteringen ger utslag av metaller, det vill säga två helt olika indikatorer på en under jord dold fornlämning. För att få en bra uppfattning bör helst båda prospekterings-metoderna användas parallellt.

Fosfatkarteringen gav inte några markanta avgränsningar, men flera högre fosfatvärden kunde ändå urskiljas. Metallkarteringen däremot gav två klart avgränsade områden. Område 1, ca 50 x 50m. fanns söder om strandriddargårdens läge med mestadels järnutslag. Här finns en upphöjning i åkern, en plåtåliknande mindre kulle. Noteras kan också att metallkarteringens utslag stämmer in på ett något mörkare område på flygfotot (se fig. 21) där också högre och annan typ av vall växer. Här kan också något högre fosfatvärden noteras.

Område 2 var dubbelt så stort, ca. 50 x 100m, och följde den gamla strandvallen strax nordväst om strandriddargårdens läge. Här fanns en mycket stor mängd utslag för både järn och ädelmetaller. Detta område stämmer också väl in på Carlssons koncentration av höga fosfatvärden. För att gå vidare med frågan vad dessa indikationer verkligen tyder på togs fem små provgropar upp. PG1 - 3 togs upp i söder

Fig. 22. Närshamn. Provgrop 4 som placerades strax ovanför den gamla strandvallen som syns som ett stråk med högre gräs ovanför provgropen. Lägg märke till det svarta kulturlagrets mäktighet. Skallstocken 0,25m. Foto åt öster.

kring område 1 och PG4-5 i norr vid område 2.

PG1 var 1 x 0,5m stor. Gropen placerades i en östlig sluttning på kullen och antogs utgöra ungefärlig nivå strax ovan den medeltida strandlinjen. Här kom under grästorven en ca 0,3m tjock kompakt och fet mörk mylla vilandes på ljus lös och stenig steril sand. Myllan var något lösare i dess översta skikt och därmed omrörd och påverkad av jordbruk (se ritningar, bilaga 2). I myllan fanns kritpipsfragment, fönster- och kärlglas, porslin, lerklining, ornerat svartgods samt in- och utvändigt glaserat rödgods av olika typer.

PG2 var också 1 x 0,5m stor och placerades högst upp på kullen där fosfatvärdena var något högre. Här kom en omrörd stenig lerjord under torven innehållandes enbart recent material som bitar av betong, tegel, plast, glas och porslin. Uppenbarligen fanns en sentida störning här, troligen rester av sentida bebyggelse i anslutning till hamnen.

Grop 3 togs upp i fosfatkarteringens södra ände, där det förekom ett utmärkande markant högre fosfatvärde. Gropen mätte 0,5 x 0,5m. Här kom likt PG1 en mörk mylla med sand i botten. Här var dock myllan lös och påverkad av sentida jordbruk innehållandes enbart en modern spik och några flisor modernt tegel.

PG 4 och 5 placerades i norr i område 2 där Carlssons fosfatvärden var höga, mitt på strandvallen och centralt i området med mycket metallutslag. Noteras kan också att det på denna del av åkern också är något högre vegetation. PG4 var 1 x 1m stor. Under grästorven kom en mörk mylla på närmare 0,4m. Under denna fanns ett tunt lager med kompakt grövre och mörkare grus som vilade på steril lös sand. Myllan var lös i dess övre skikt och kompakt nedtill efter plogning. I myllan fanns olika typer av oglaserat, invändigt samt in- och utvändigt glaserat rödgods, yngre svartgods, glaserat och

Fig. 23. Mindre urval av fynd från Närshamn med silver- och kopparmynt, lerklining, tegel, flinta, kripipor, silverring, del av blyföremål, glas samt många olika typer av keramik. Fynden speglar hamnens aktivitet över en lång tidsperiod med handel och import bl. a. från Tyskland. Lägg märke till keramikskärvan F30 i bildens mitt som verkar komma från ett oanvänt kärl innan det gick sönder. För beskrivning se fyndlista bilaga 1.

oglaserat stengods, porslin, handslaget tegel, lerklining, fönster- och kärlglas, kritpipor, flintavslag, spik och hästskosöm, del av blyföremål samt ett silvermynt (1 öre 1637).

PG5 blev på grund av tidsskäl bara 0,5 x 0,5m stor och hade liknande strategifi som PG 4, dock utan det tunna gruslagret. Här hittades en blykula, tegel och oglaserat, invändigt samt in- och utvändigt glaserat rödgods.

Ett fåtal föremål togs även upp vid utslag med metalldetektorn inställd på ädelmetaller, med förhoppning att finna daterbara mynt. Fynden som påträffades var en kopparspik, en silverring och ett kopparmynt. Varken kopparspiken eller silverringen går att datera närmare än historisk tid. Kopparmyntet var ett 1/4 öre från 1656.

För att göra en kort tolkning kan sägas att område 1 representerar en senare hamnverksamhet, mestadels eftermedeltida sammanhörande med strandriddargården utmärkt på skattdläggningskartan 1717. Här finns också mycket störningar från historisk tid ända in på 1900-talet knutna till flera ekonomibyggnader samt en skeppshandel som låg här. Byggnaderna finns utmärkta i yngre kartmaterial. Område 2 representerar högmedeltid och en bit in i historisk tid.

Gör man så en sammanvägning av fyndmaterialet, främst keramiken, mynten och kritpiporna kan vi dra slutsatsen att områdets norra delar längs strandvallen hade en brukningstid under högmedeltid, (ca. 1200-talet) fram till och med 1600-talet. Troligt är också att stenkistorna i Austerviken kan kopplas till denna medeltida hamn. Därefter har hamnplatsen flyttats söderut på grund av uppgrundningen. Själva strandridaregården blev dock kvar på ungefär samma plats.

Det är vidare möjligt att det högre upp på land funnits en äldre hamnverksamhet i mindre skala under yngre järnålder/tidig medeltid, möjligen sammanknuten med en boplat. Vi har här sammanfattningsvis bevis på en av Gotlands största medeltida landsbygdshamnar, med livlig aktivitet som i princip ännu är helt outforskad, men med stort vetenskapligt värde. Man kan också antaga att det mycket väl kan se ut så här runt hela Gotland.

Kapellet

Kapellet ligger i Pilgårdsvikens södra del. Hit leder tre vägar rätt ner till havet enligt skattdläggningskartan (fig. 3). Längst i söder vid "Cappells reef" ligger "Capells fiskiäre Läger". Vi kan också utläsa att det stått både ett "fyrbååk" och en "Stång" en bra bit upp på land nordost om fiskeläget vid sekelskiftet 16/1700. Här fanns alltså både system för signalering och navigering, vilket talar för platsens betydelse. Noteras kan också att vägarna norrifrån går samman på en plats strax norr om fiskeläget och inte vid själva läget som är utmärkt på kartan.

Det mest intressanta är dock själva namngivelsen som indikerar platsen för ett kapell. På Gotland fanns ett tiotal platser med fiskelägen som hade en sakral närvaro i form av kapell, strandkyrkor eller kyrkogårdar och kan ha sitt ursprung i medeltid (d'Agnan, 2009, s. 22, d'Agnan 2010b, s. 238). Kapellet skulle vara en av dessa platser (Engqvist 1974, s. 35-36). Namnet kan i äldre kartmaterial spåras till den åker som finns norr om

Fig. 24. Kapellet med fornlämningar, schaktplan samt metallkartering inlagd.

fiskeläget, “Capellsåker”, precis vid den plats där den nyss nämnda vägkorsningen finns. På lagaskifteskartan från år 1831 (littera 52) kan utläsas att åkern dessutom är en allmänning. Inga andra utmärkta ägor finns kring fiskeläget.

Åkern är idag registrerad som fossil åker i FMIS (RAÄ 160:1). Strax väster om denna finns en möjlig husgrund med grop registrerad (RAÄ 160:2), samt en fornlämningsliknande lämning i form av en förhöjning med insjunkning (RAÄ 160:3). Husgrunden är rektangulär, bildar en diffus platå och är orienterad i nord-sydlig riktning. Den mäter ca. 13 x 9m med gropen om ca. 5 x 5m i norr. Förhöjningen (RAÄ 160:3) kunde vid inventeringen under projektet inte urskiljas som fornlämningsliknande. Öster om RAÄ 160:1 finns RAÄ 8:1,2 och 144:1; husgrunder samt platsen för en vårdkase. Platsen för vårdkasan är dock troligen felplacerad och bör snarare ligga vid det som registrerats som husgrunder, varav den ena möjligen kan utgöra fundament för en dylik. Vid Kapellet fiskeläge finns också en skans från historisk tid (tidigt 1700-tal) registrerad som RAÄ 178:1.

Vid noggrannare inventering märks dock tydligt att hela området längs höjdryggen norr om Kapellet fiskeläge hyser lämningar från äldre tid (se fig. 24). Här finns gropar, sänkor, förhöjningar och stenar i markytan. Kapellsåkern, (RAÄ 160:1) avgränsas i väster med en stensträng. Det finns antydning till att denna stensträng ursprungligen varit längre då fler rester av denna bitvis fortsätter åt norr. Strax väster om vägen kan också urskiljas flera tydliga båtlämningar (se fig. 26). Norr om fiskeläget finns två grävda gropar, varav den norra troligen är rester efter en fiskebodsrad. Det finns också ett större

Fig. 25. Kapellet innan undersökning. I bildens mitt syns kapellet källargrop. Arkeologerna i förgrunden avtorvar för schakt 2 på platån som avgränsar RAÄ 160:2. Schakt 1 placerades över vallen till insjunkningen vid den borte arkeologen. I periferin till höger i bild finns den fossila åkern "Capellsåker" RAÄ 160:1. Foto åt norr.

område intill Kapellsåkerns sydvästra hörn med flertalet grävda gropar av varierande storlek som sannolikt tjänats som grustäkter.

Höjdmässigt ligger dagens fiskeläge under 2m. ö. h. Norr om denna plats stiger höjden till runt 3m. ö. h. Platån med de registrerade fornlämningarna ligger på ca 4 meter över havet.

Utifrån ovanstående kan uppfattningen bildas att ett medeltida fiskeläge med tillhörande kapell skulle kunna ligga norr om dagens fiskeläge. För att utröna om man kan urskilja någon form av aktivitet kring de registrerade fornlämningarna gjordes en metallkartering över ett större område.

Det kunde snabbt konstateras att här fanns höga koncentrationer av både järn och

ädelmetaller över ett ca. 50 x 100m stort område i angränsning till de registrerade fornlämningarna. Förvånansvärt nog var utslagskoncentrationen hög även i området som är söndergrävt med grustäkter. I öster, mot den fossila åkern, avtog utslagen tvärt mot stensträngen. I väster avtog utslagen i en linje längs länningarna, vilket indikerar den dåtida vattenlinjen. I sydost fortsätter höga koncentrationer av metallutslagen ut på en liten höjdrygg mot havet. Detta har uppenbarligen varit en liten utstickande holme som också bildade en mindre skyddande vik. Detta kan också styrkas med att "viken" idag utgörs av en fördjupning med få metallutslag i.

Fig. 26. Kapellet. En av de tydliga registrerade båtlämningarna en bit upp på land. Foto åt sydväst.

Det kunde också avgränsas två mindre områden söder om det stora mellan havet och vägen. Det norra av dessa små områden är en rektangulär grop. På platsen

Fig. 27. Kapellet. Schakt 1 med kapellets grund. Notera nedgrävningarna för grunden samt det brandlager som finns i sektionen i bildens övre del. Samma brandlager finns på insidan av grunden blandat med skörbränd sten och rasmassor (längst ned till höger i bild). Jämför ritningar i bilaga 2. Schaktets storlek är 0,5 x 3m. Foto åt nordväst.

för den södra kan inget urskiljas ovan jord. Dessa små områden kan troligen kopplas till fiskebodar från historisk tid.

För att gå vidare med indikationen och teorin om ett medeltida fiskeläge med Kapell togs det upp två mindre schakt samt en liten provgrop upp. Schakten (0,5 x 3m.) placerades med syfte att utröna om RAÄ 160:2 var en husgrund/kapell, samt för att kunna avgränsa densamma. Provgropen (0,5 x 0,5m) togs upp i söder bland grustäkterna där detektorn gav utslag för ädelmetall för att utröna om det kunde finnas kulturlager i den ursprungliga markytan bland grusgroparna. Schakt 1 (S1) placerades i öst-västlig riktning tvärs över vallen till den grävda gropen i RAÄ 160:2. Schakt 2 (S2) lades i nord-sydlig riktning strax söder om gropen genom den diffusa platån för att eventuellt avgränsa grundens södra del.

I S1 kom under torven en kompakt mörk mylla samt en stenkonstruktion av gråsten i nord-sydlig riktning. Under den mörka myllan kom därefter en grusig kulturpåverkad sand, även den kompakt. På båda sidorna om stenkonstruktionen fanns nedgrävningar.

Stenarna var kallmurade, det vill säga utan murbruk. Inåt gropen var de rakt och prydligt lagda, medan de utåt sett närmast verkade hopkastade på varandra. Nere i gropen låg rasmassor bestående av eldpåverkad och skörbränd sten och i botten ett brandlager med kol. Detta brandlager fanns även väster om och i så fall utanför konstruktionen. I botten på schaktet fanns sterilt löst grus (se ritningar, bilaga 2). Fynd i schaktet var flintavslag samt en större bit flinta och ett oidentifierat järnföremål. Utöver detta var schaktet fyndtomt.

S2 gav en mer komplex bild av aktivitet. Här kom ett tjockare kulturlager ca 0,14 - 0,22m. Botten på schaktet utgjordes av samma lösa strandgus som i S1. I södra delen påträffades i kulturlagret en härd, A1, samt en mindre stenhäll av gråsten. Mitt i schaktet fanns ett

Fig. 28. Kapellet. Schakt 2. I förgrunden härden A1.

Stenpackningen i schaktets bortedel, A3, tolkades som möjlig grav. Schaktets storlek är 0,5 x 3m. Foto åt norr innan schaktets utvidgning.

stolphål, A2, samt ännu en stenhäll av gråsten. I norra delen påträffades en stenpackning, A3. I hela schaktet förekom fynd med klart medeltida datering. Här hittades glaserat och oglaserat rödgods, yngre svartgods, spik och hästskosöm, järnföremål, flintavslag, lerklining samt djurben. I ruta 4, intill härden A1, fanns också mindre delar av brända djurben. Därutöver kom i ruta 6 ett bältesbeslag samt en liten remsölja i brons. Förutom djurbenen påträffades också i denna ruta ett fåtal mindre människoben, varpå stenpackningen A3 tolkades som grav och undersöktes därför inte vidare.

Istället utvidgades schaktet österut för att utröna om det kom fler stolphål som i så fall skulle kunna ha utgjort en avgränsning av en kyrkogård. Här påträffades dock, direkt under grästorven, ett skalltak och en i dess mitt omrörd och mycket grund skelettgrav. Runt graven fanns en tämligen diffus kistkonstruktion av gråstenar, vilket närmast liknade en begravning från järnåldern. Då skelettets mitt i princip var bortgrävd, är det möjligt att de medeltida bältesdetaljerna ursprungligen kommer från graven och lagts bredvid med övriga människoben.

Då graven redan var så pass omrörd, antagna gravfynd och övriga skelettdelar upptagna, samt att fastigheten var bete för större djur, undersöktes graven vidare. Personen låg upp och ner i öst-västlig riktning, dvs. med fötterna i söder och huvudet i norr. Dessutom hade en stenhäll lagd över underbenen (se sammanfattning av

Fig. 29. Kapellet. Schakt 2. Den omrörda graven A4 samt stolphålet A2 i förgrunden. Skalltaket syns till höge rom den röda stenen i bildens övre del. Underbenen ligger under stenhällen invid stolphålet. Notera hur grunt graven ligger. Foto åt öster. Skalstockarna är 0,25 och 1m.

osteologisk analys, bilaga 4). Detta motsvarar inte kriterierna för en kristen begravning. I rutan med graven (R7) kom också yngre svartgods som förekommer under hela medeltiden (se t. ex. Barton 1974), samt en skärva oglaserat ornerat rödgods, även den medeltida. Här fanns också ett litet oidentifierat bronsföremål. Utöver detta var graven fyndtom.

Efter osteologisk analys av benen från schakt 2, kunde det konstateras att djurbenen kom från fågel, fisk, gris, får/get och mindre gnagare. De mänskliga benen härrörde från minst tre individer varav ett foster. Skelettet tillhörde med stor sannolikhet en man över 40 år och de övriga mänskliga skelettdelarna tillhörde en ungdom mellan ca 15-20 år.

Då graven var av så märklig karaktär för att vara medeltida och något komplex situation vad gäller datering, togs ett ¹⁴C-prov från en lös tand. Provet visade på en egenålder av ca. 1200 år, alltså 7/800-talet, ungefärlig brytningstid mellan vendetid och vikingatid. Graven har alltså inget samband med kapellet eller de övriga medeltida fornlämningarna i området.

Kolprover togs både från härden A1 i schakt 2 och

brandlagret från grunden i schakt 1. Dessa analyserades ej då kontexten ansågs för omrörd för en säker datering, men har sparats för eventuella framtida analyser.

I provgropen kom en ca. 0,17- 0,19m tjock fet och kompakt mylla. Under detta kulturlager låg sterilt löst grus. I provgropen fanns både brända och obrända djurben, samt ett bronsbleck (tolkades som hantverksspill). Det som gav utslag för ädelmetall var ett silvermynt, en Gote präglad i Visby mellan 1360-80. Då inga anläggningar kunde urskönjas och stratigrafien såg likadan ut som i övriga schakt, mättes lagertjockleken och gropen fotodokumenterades utan ritning. I samband med metallkarteringen togs också en båtnit av äldre typ upp ca. 20 sydost om husgrunden RAÄ 160:2.

För att kunna tolka undersökningsresultatet börjar vi kronologiskt från den äldsta tiden. Under brytningstiden mellan vendel- och vikingatid begravs en mansperson på stranden. Begravnings sättet tyder på att det handlar om en i landfluten sjöman, snarare än en regelrätt begravning (ytligt direkt under grästorven, utan trä kista, knappt synlig nedgrävning, upp och ner utan gravgåvor, tämligen diffus stenkista).

Utifrån fyndmaterialet är det troligt att det någon gång under högmedeltid grävs en grop för en kapellgrund med en liten källare. Själva kapellbyggnaden kan ha varit av bulhuskonstruktion. När gropen grävs kastas strandgruset upp runt omkring och bildar en vall. I gropen staplas sten. Runt kapellet återfylls strandgruset upp till syllen. Någon gång under medeltiden brinner kapellet ned till grunden och kvarlämnar ett brandlager utanför byggnaden, samt ett innanför med rasmassor från grunden.

Det är möjligt att det innanför en av trä inhägnad kyrkogård begravs flertalet individer. Detta skulle kunna påvisas av de medeltida bältesdetaljer som hittades i ruta 6 invid A3, en förmodad grav. Stolphålet A2 skulle kunna vara rester efter någon form av inhägnad som bildar en knappt synliga plattå i dagens landskap. Här är det möjligt att man inför resandet av en stolpe stöter på den äldre graven, vilket skulle kunna vara orsaken till att dess mitt blivit omrörd. Stolphålet omlokaliseras istället till gravens fotände (A2). Vi kan också påvisa mat har tillretts invid kapellet, då brända djurben hittades i samband med härden.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det redan under järnåldern funnits viss aktivitet på platsen. Vi kan desutom med säkerhet fastslå att det under medeltid fanns ett fiskeläge med kapell och möjligen även en kyrkogård i området. Med tanke på

Fig. 30. Urval av fynd från Kapellet. Överst till höger silvermynt, sk. Gote F03, yngre svartgods F12, öra av stendgods F14, remsölja i brons F16, bronsbleck F02, nitat bronbeslag F17, remändesbeslag i brons F15 och båtnit F01.

myntfyndet från 1300-talet i den södra delen av ytan med koncentrerade metallutslag kan vi förmoda att hela platån varit ett fiskeläge av dignitet under medeltid. Utifrån kartmaterialet kan vi också utläsa att fiskeläget, troligen någon gång under den historiska tidens början, med tanke på den låga höjden, flyttat söderut till dagens placering. Detta kan också ha skett i samband med att kapellet brann ned.

Under 1700-talets början byggs vid kapellets fiskeläge en skans. Rester av denna verksamhet kan tydligt ses i form av flera grustäkter norr om fiskeläget. Den mindre gropen (se fig. 24) skulle kunna vara en provgrop i jakt på bra grus att bygga skansens vallar med. Under 1800-talet finns också flertalet bodar norr om dagens läge, av vilka det idag finns bodrester kvar.

Siglajvs (Bredstens rev)

Nedanför Siglajvs väster om Pilgårdsviken finns, likt situationen i Austerviken, en bod markerad på kartan 1717. Platsen kallar lantmätaren Bredstens rev (se fig. 4). Bredvid boden finns ett litet inhägnat område, troligen bete. Här finns också flertalet vägar som möts nere vid stranden, både land- och kustvägar. Noteras bör en "korsning" av flertalet vägar strax norrr om platsen samt det inhägnade markstycket strax öster om boden.

I området finns enligt FMIS flera fornlämningar registrerade. 100m. väster om platsen står en rest sten med en runrad som tolkats som "oråd" (RAÄ 132:1). Stenen har flyttats från en plats strax nordväst om den nuvarande. Vid flyttandet påträffades en mansgrav med skelett (RAÄ 40:1), samt en kam och ett skifferbryne. Dateringen är sannolikt vikingatid. 250m. nordväst om platsen förundersöktes 2009 en

Fig. 31. Flygfoto över Siglajvs med metallkarteringen samt fornlämningar inlagda.

kolningsanläggning samt en tjärdal från historisk tid (Carlsson 2009). 200m. norr om platsen finns två block med slipskårer registrerade (RAÄ 41:1,2).

Graven och runstenen skulle kunna indikera en forntida aktivitet kopplad till ett äldre fiskeläge. Hela området metallkarterades. Med tanke på att platsen idag är mycket sank (se fig. 31) och borde under medeltid ha utgjorts av sandbankar omgivna av vatten, finns bara ett mindre område att kartera. Områdets höjd är här som lägst bara ca. 1,03m. ö. h. i väster och som högst ca. 1,49m. ö. h. mitt i området. Vid karteringen kunde tre små områden snabbt avgränsas med mycket metallutslag.

Område 1, mitt på dagens väg över sanddynerna, visade sig vara en skräphög med både recent avfall som kapsyler, burkar och patronhylsor, samt föremål från sekelskiftet 17/1800 med spikar, järnskrot samt en 1/4 Skilling i koppar från 1802-08. Det troliga är att myntet helt enkelt tappats av någon som färdades på vägen.

Område 2 var rester efter militär verksamhet, möjligen ett grävt värn då en svag fördjupning fanns i sanden med rester av taggtråd och patronhylsor. Vid de nuvarande fiskebodarna kunde man avgränsa ett område (område 3) med mycket utslag omkring bodarna. Dessa visade sig vara recent avfall och spik. Därmed kunde ett äldre läge på platsen helt avfärdas.

Av allt att döma ligger Bredstens rev alltför lågt för att kunna ha varit ett äldre fiskeläge än 16/1700-tal. Däremot har området längre upp på land nyttjats under yngre järnåldern med tanke på fornlämningarna.

Fig. 32. *Inmätning av Siglajvs med de låga och sankna områdena i bakgrunden. I förgrunden den upphöjda äldre strandbanken där vägen förr gick. Foto åt öster.*

Fig. 33. Fiskeläget Herta med metallkartering och uppskattad medeltida vattennivå inlagd på flygfoto. Omarbetade uppgifter efter Kahl 2010 kompletterat med höjdmätningar.

Herta

Herta fiskeläger tillhör Burs socken, men eftersom det ligger i När har det medtagits för att komplettera kuststräckan. Dock har platsen inte undersökts av C.H.A.B utan av ArkeoDok vid två tillfällen i samband med förundersökningar och schaktövervakningar vid markarbeten där elkablar grävts ner (Carlsson & Widerström 2007, Kahl 2010). Sammanfattningen från senaste undersökningen återges här;

Fiskeläget ligger på en ås och det låglänta landskapet väster om denna indikerar att vattnet tidigare gått in där så att åsen bildat ett tydligt näs. Undersökningen genomfördes som en schaktningsövervakning som följde den planerade kabelnedläggningen från

åsens fot och upp till krönet, där dagens fiskebodar ligger.

Det påträffades 9 stycken anläggningar, däribland stolphål, nätställningar och två eventuella byggnader. Det påträffades även en möjlig gravläggning. Fyndmaterialet utgjordes av bland annat en järnkrok, hästsko och två brynstenar. Ett tiotal keramikfragment i rödgods av typen BII:4, indikerar att Herta fiskeläge, likt många andra gotländska fiskelägen, har sitt ursprung i en medeltida aktivitet på platsen.

Slutsatser och diskussion

Undersökningarna har visat att 8 av 13 utvalda lokaler utifrån arkivstudien till "Hamn- och fiskelägesprojektet" mycket riktigt är platser för äldre hamn- och fiskelägen, samt att de hyser lämningar efter ett äldre kustbruk. Genom fyndmaterialet kan vi därtill i fem fall klart bekräfta att platserna varit i bruk åtminstone sedan medeltid. Detta är också pilotstudiens mest relevanta slutsats. Vi hade tidigare ingen större arkeologisk kunskap om någon av dem.

Överför vi detta resultat till förstudiens (d'Agnan 2009) ca 120 platser, kan vi antaga att minst 2/3 hyser rester efter äldre hamn- och fiskelägen. Hälften av dessa kan då antas ha ett medeltida eller äldre ursprung. Resultatet från När pekar alltså utan tvekan på att vi idag inte har full kunskap om vårt hög- och senmedeltida kustbruk på Gotland. Detta

gäller både fiskelägen och lanthamnar med dess lastageplatser. Man kan därmed också logiskt sätt dra slutsatsen att det idag finns ett större antal fornlämningar i Gotlands kustmiljö som är okända och därmed inte registrerade i FMIS. Vad gäller lastageplatserna med stenkistor behövs också kompletterande marinarkeologiska undersökningar till denna studie.

Om vi analyserar resultaten från prospekteringarna och provundersökningarna finns en rad iakttagelser som bör tas upp. En viktig sådan är att prospekteringsmetoderna fosfat- och metallkartering kan vara missvisande och inte nödvändigtvis visar på fornlämningar. Föga förvånande men ändå viktigt i sammanhanget. Tidigare teorier om metalldetektering vid exempelvis Herta fiskeläge där man "...genom kartstudier och metallkartering på ett tämligen tydligt sätt ringat in det äldre läget..." utan att gräva provgropar bör alltså ses mer som indikationer i framtiden (Carlsson 2007, s. 6). Jämför vi med Nabbens fiskeläge har vi en likvärdig situation där kartstudier, metallkartering och till viss del även fosfatkartering, klart kunde avgränsa ett område på samma sätt som Herta, dock utan att fiskeläget var äldre än historiskt. Med andra ord är provgrävning alltid nödvändigt för att kunna verifiera en plats.

Flera metoder av metallkartering prövades inom studien. Avsökning av större områden, korridorsökning samt mindre noggrann "kryssökning". Kryssökningen var utan tvekan det mest effektiva sättet för att snabbt få en uppfattning om större områden. Detsamma gäller fosfatkarteringen, men då speciellt på mindre områden. Det mest fördelaktiga är att först ha ringat in ett område med metallkartering och därefter komplettera med fosfatkartering. Spotttestmetoden är i dessa fall fullt tillräcklig för att få uppfattning om det funnits aktivitet på platsen eller ej.

Vad gäller etableringsfrågan kan noteras, utifrån platserna Halsarvebod och Nyudden, att det inte behöver ha förekommit fiskelägen bara för att platsen verkar idealisk för en sådan etablering. Det måste betydligt mer därtill, som t. ex. sociala aspekter, gynsamma markägförhållanden och bra fiskevatten under aktuell tidpunkt. Det kan konstateras att frågan är komplex och att tidigare antagandet om att det skulle vara uppenbart att det flesta nutida fiskelägen har en kontinuitet ner i medeltid bör omvärderas (Carlsson 2008, s. 27).

En intressant iakttagelse är att man verkar kunna skilja på historiska och medeltida fiskelägen genom typen av fyndmaterial, eller rättare sagt avsaknaden av det vid fiskelägena anlagda under historisk tid. Så var fallet vid både Nabbens och Djaupdys fiskelägen. Man kan fråga sig om detta resultatet kan appliceras på hela ön. Detta bör kontrolleras närmare genom att undersöka ett känt och sedan länge övergivet historiskt fiskeläge. Ett sådant studium skulle kunna svara på frågan huruvida för teorin stämmer.

Görs en kort jämförelse med andra medeltida fiskelägen som Rivet och Barshage i Sunde socken som undersöktes för ett par år sedan (2008), kan vi se flera direkta paralleller. Den rumsliga placeringen är densamma, d.v.s. längst ut på uddar direkt mot djupt vatten och öppet hav och därmed nära fiskevatten.

Fenomenet har tidigare förklarats med att vikarna i Sundre skulle varit steniga och därmed svårnavigerade (Carlsson 2007, s 23, Carlsson 2008, s. 27). Denna konklusion är troligen inte så enkel enligt denna pilotstudies resultat. Förklaringen ligger snarare kring själva fisket under medeltid.

De medeltida fiskelägena ligger inte enbart direkt mot öppet hav och fiskevatten för att spara tid vid rodd och segling, utan också för att det helt enkelt skulle omöjliggöra en del av fisket under vinterhalvåret (d.v.s. fiskets huvudsakliga period). Detta med tanke på nedisning av de skyddade vikarna. Notfiske förekom visserligen på is, men fiskelägena anses i första hand utgöra baser för havsfiske med båt. En del fiskarter (t. ex. sillen som var en av de viktigaste fiskarterna under medeltid) går dessutom inte in i grunda vikar.

Här måste också vägas in att hög- och senmedeltid hade ett kallare klimat än idag, där vikar kan ha varit igenfrusna hela vinterhalvåret. Beaktas i samband med detta skall strandförskjutningen och vattennivån som under perioden kunde variera mycket. Lite vatten i vikarna samt kallare klimat gör dem till dåliga eller omöjliga fiskevatten under vinterhalvåret.

Utöver rumslig placering har alla dessa platser ytterligare en gemensam nämnare i form av någon typ av naturligt skydd, så som vågbrytande sandrev eller revfårar. Även fyndmaterialet är slående likartat på de olika lokalerna med keramik, glas, järnföremål, flintavslag, lerklining, mynt samt fisk- och djurben.

Vad gäller kontinuitet och förflyttning av hamn- och fiskelägen under medeltid, går det bilda en teori vad gäller just Näs socken. Det är möjligt att denna i stora drag går att överföra på hela ön. Om vi först koncentrerar oss på fiskelägen så har vi flera aspekter att förhålla oss till. De historiska källorna med kartan och namnen, de geografiska med den rumsliga placeringen och slutligen det arkeologiska materialet.

Vi utgår från exemplet Hammarnäs, Nyen och Nabben. Om vi studerar det äldsta avbildade landskapet ser vi att åkrarna vid Hammarnäs är små och många till antalet, förmodligen av medeltida ursprung. "Hammaren" är också bland de äldsta geografiska namnen i socknen och syftar med all säkerhet på den utstickande udde platsen var under järnåldern och tidigare. Vi har här närliggande gravar från järnåldern som tyder på lång kontinuitet. Det arkeologiska materialet från den äldsta brukningstiden visar tydligt att platsen brukats från järnålder till medeltid. Därefter har den tappat sin betydelse under historisk tid, för att återigen brukas som fiskeläge under 1700-talet och framåt, dock med ny placering (dagens).

Det är troligt att det någon gång under denna period etableras ett nytt fiskeläge, vilket får namnet "Nyen" och som låg nära ursprungsplatsen på andra sidan viken. Hit leder tre vägar västerifrån som strålar samman strax innan Nyen. Här är åkrarna något större och de närmaste tillhör alla samma gård, nämligen Hallsarve i Lau. Genom det arkeologiska materialet kan vi datera bruksperioden från medeltid fram till 16/1700-tal. Under denna tid grundas Lillviken upp så pass mycket att man slutligen överger Nyen och återigen

flyttas läget en bit norröver, till Nabben. Hit leder vägarna inte längre direkt till fiskeläget från bygden, utan runt kusten och går förbi fiskeläget. Utifrån arkeologiskt material och de historiska källorna kan vi enas om att Nabbens fiskeläge har en brukningstid från 1600-talet fram till idag. Samtidigt bildas ännu ett fiskeläge, Djaupdy, parallellt med att Hammarnäs återupptas och Nabben grundas. Det placeras söder om Hammarnäs. Detta sker troligen när Nyen började att överges. Skattningskartan visar alltså en bild av alla skeden då samtliga fiskelägen fortfarande var i bruk samtidigt.

Vad gäller hamnar har vi en liknande situation och samma aspekter med avvikelserna att man ogärna flyttar platsen mer än absolut nödvändigt. Förmodligen har hamnarna en betydligt mer djuprotad tradition som en mycket viktig punkt i kulturlandskapet. Troligen är det knutet till handeln och vad den har inneburit. Vid Närshamn har vi gravfältet från yngre järnåldern som pekar på platsens etableringsskede. Det är möjligt att det högre upp i åkern finns lämningar även efter en hamn från vikingatid eller åtminstone en boplat. Hit går vid sekelskiftet 16/1700 ett virrvarr av vägar, flera möjligen från yngre järnålder och säkerligen från medeltid. Vi ser två punkter där vägarna strålar samman.

Den norra vägkorsningen kan härstamma för den äldsta aktiviteten under vikingatid och tidig medeltid. För att spåra det äldsta hamnläget eller en boplat från yngre järnålder hörande till gravfältet, får vi återigen konsultera skattningskartan 1717 (se fig. 3). I den inhägnade markägan strax väster om strandridargården finns en markant iögonfallande geometri där en del av åkern (littera n1) inte är odlad. Noteras kan att det i kartförteckningen framgår att ägan inte tillhör strandridargården utan "Alfuare" och är "en åker hos När hamn av lössand". I närheten har vi också ett par slipskårestenar. Gör man ett kartöverlägg med Carlssons (1990) fosfatkartering över området, märker vi att det just på denna yta finns mycket höga fosfatvärden. Detta är troligen platsen för Närshamns äldsta verksamhet; en boplat från yngre järnåldern med en tillhörande hamnverksamhet.

Efter denna period förlorar hamnen sin betydelse av den enkla anledningen att det under brytningstiden mellan vikingatid och tidig medeltid sker en extrem strandförskjutning, där vattnet drastiskt sjunker från ca. 2,1 meter över dagens vattennivå med hela 1,2 meter till som lägst endast ca. 0,9m. ö. h. (se fig 5). Detta omöjliggör användandet av hamnen i samma utsträckning som förr.

Under loppet av högmedeltid stiger så återigen vattnet till ca 1,5 meter över dagens havsnivå, varpå hamnen återigen får betydelse. Detta kan också bekräftas genom fyndmaterialet som börjar i högmedeltid. Läget förflyttas alltså under medeltid en liten bit nedför stranden strax öster om den äldsta platsen. Här ligger hamnen under resten av medeltiden och in i historisk tid. Det är hela femhundra år med en av fyndmaterialet att döma livlig aktivitet, Närshamns glansperiod.

Under slutet av medeltiden skapar uppgrundningen ånyo ett problem. Här löses det genom en förändring av hamnverksamheten. Istället för att lasta av varorna direkt i land

vid mindre bryggor, angör man nu de dessutom betydligt större handelsskeppen vid stenkistor längst in i Austerviken, strax utanför det dåvarande Närshamn. Här lastar man om till mindre båtar. Stenkistorna skulle här alltså utgöra en lastageplats. Detta möjliggör att själva hamnverksamheten kan kvarstå på samma plats ända fram till slutet av 1600-talet eller början på 1700-talet.

Därefter gick Närsholmen ihop med land och sundet däremellan försvann vilket omöjliggjorde verksamhet på platsen. Läget flyttas istället söderut, till den andra platsen där vägarna strålar samman. Här leder dock vägarna direkt till en brygga, en ny lastageplats, kallad "Skieppsbroo" på skattdrägningskartan. Från denna tid finns fortfarande idag en husgrund kvar (RAÄ 177:1) efter en skeppshandel. Här låg verksamheten kvar till 1900-talet, då dagens nuvarande moderna hamn byggs. Det är troligt att situationen sett likadan ut vid många av Gotlands lanthamnar. Intressant vore att med kompletterande arkeologiska studier jämföra ett par stora lanthamnar som ex. vis Slite, där säkerligen medeltida kulturlager finns kvar.

Här föreligger nu en heltäckande studie rörande en hel sockens fiskelägen och hamnar under hög- och senmedeltid och därmed en stor del av dess kustbruk. De erfarenheter som vunnits i samband med pilotstudien visar utan tvekan att det behövs en insats över hela Gotland, vilket också tidigare påpekats i förstudien till projektet (d'Agnan 2009).

Om vi sammanfattar förstudiens och pilotstudiens resultat, har vi nu en god grund för ett heltäckande projekt där de antikvariska myndigheterna i ett första skede bör se till att fornlämningarna registreras runt Gotland. Vi har också erhållit en mer samlad utgångspunkt för fortsatt forskning kring Gotlands hög- och senmedeltida kustbruk.

Referenser

- Almqvist, L. 1996. *Öndarve 3:1. Näs socken, Gotland. Arkeologisk förundersökning*. RAGUs rapport 1996:6. Visby.
- Barton K. J. 1974. Medeltida keramik i Gotlands Fornsal. *Gotländskt Arkiv*. S. 35-50. Visby.
- Carlsson, D. 2008. Medeltidens dolda landskap. Att spåra fiskelägen i Sundre. *Gotländskt Arkiv*, s. 13-28.
- Carlsson, D. 2008. *Hamnar och fiskelägen i Sundre under vikingatid – medeltid*. ArkeoDok Rapport 2008:9. Visby.
- Carlsson, D & Widerström, P. 2007. *Rapport över arkeologisk förundersökning vid fiskeläget Herta, Kärne 1:50, Burs socken, Gotland*. ArkeoDok rapport 2007:21. Visby.
- Carlsson, D. 1990. *Kulturhistorisk undersökning. Hamngården 1:1, Öndarve 1:10 Näs socken, Gotland*. IKOS Rapport 1990:3. Visby.

- d'Agnan, P. 2010a. *En skadad grav på När. Arkeologisk undersökning*. C.H.A.Bs rapport 2010:1. Visby.
- d'Agnan, P. 2010b. Gotlands medeltida fiskelägen – en arkeologisk förstudie. *Fornvännen* 2010:3, s. 236-239. Stockholm.
- d'Agnan, P. 2009. Hamn- och fiskelägesprojektet. Arkeologisk förstudie. C.H.A.Bs rapport 2009:1. Visby.
- Engqvist, S. 1974. Kapell på Gotland. *Gotländska studier*. 3, 1974, s. 17-37. Visby.
- Häglund A & P. 1975. *När och Närkar*. Visby.
- Kahl, M. 2010. *Arkeologisk förundersökning vid Herta fiskeläge. Raä Burs 214, Kärne 1:20, Burs, Gotland*. ArkeoDok rapport 2010:16. Visby.
- Swanström, E. 1996. *Hamngården 1:1, Öndarve 1:10. RAÄ 9. Näs socken, Gotland. Boplatslämningar, järnålder. Arkeologisk förundersökning och utredning*. RAGUs rapport 1996:16. Visby.

Tidningsartiklar

Mystisk massgrav vid strand i När. Gotlands Allehanda 22/9 1959.

Arkiv

Antikvariskt Topografiska Arkivet (ATA), Riksantikvarieämbetet, Stockholm

Gotlands Museums arkiv

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv

Register

FMIS (digitala Fornminnesregistret)

Statens Historiska Museums (SHM) digitala fyndregister

Gotlands Museums digitala fyndregister

Kartor

Skattningskartor, När socken

Lagaskifteskartor, När socken

Tekniska och administrativa uppgifter

C.H.A.B:s projektnr:	2010:2
Länsstyrelsens Dnr:	431-242-10
Län/kommun:	Gotlands
Socken:	När
RAÄ nr:	När 121:1, 160:1-3, 193:1
Kartsystem rapport & kartor:	SWEREF 99
Kartsystem fyndregistrering:	RT90
Höjdsystem:	Eget, maj 2010
Inmätning och exakthet:	GPS, 2-4m
Anledning till undersökningen:	Forskning
Undersökningstyp:	Forskningsundersökning
Undersökt/grävd yta:	ca. 14,7m ²
Undersökningstid:	26/3,19-21, 26/4, 3-4, 6-7, 10-12/5 2010
Arbetsdagar i fält inkl. inventering:	12
Arbetsdagar kontor/arkiv:	21
Arbetsdagar totalt:	33
Underkonsulter:	AquaArkeologen Sverige Stiftelsen Föremålsvård i Kiruna (SFMV), Ångströmlaboratoriet, Uppsala Universitet, Föreningen Kulturmiljö (flygfotografering)
Numismatisk bedömning:	Kenneth Jonsson, Stockholms Universitet, Peter d'Agnan
Ansvarig för undersökningen:	Peter d'Agnan
Deltagande vid undersökningarna:	Peter d'Agnan, Göran Ankarlilja, Marie Jonsson, Sofia Norgren, Stina Norgren, Johan Göss
Osteologiska analys:	Stina Norgren
Typ av lämning/ar:	Fiskeläge, husgrund, grav, hamnplats
Datering:	Järnålder - historisk tid
Fynd:	Fynd och ben har inlämnats till Gotlands Museum enl. Länsstyrelsens beslut

Bilagor

1. Fynd- och benlistor

Lst. Dnr; 431-242-10, Go. När, Närshamn, F01-F53					
Fnr	Kontext	Föremålstyp	Material	Antal	Vikt i gr.
F01	Provgrop 4	Oglaserat rödgods	Ker	14	20
F02	Provgrop 4	Invändigt glaserat rödgods	Ker	20	37
F03	Provgrop 4	Inv. glas. yngre rödgods	Ker	4	19
F04	Provgrop 4	Mynning, inv. glas. rödgods, ornerat, mynning	Ker	1	20
F05	Provgrop 4	Fot, oglas. rödgods	Ker	2	30
F06	Provgrop 4	In- och utvändigt glas. stengods, ornerat	Ker	1	1
F07	Provgrop 4	In- och utv. glas. rödgods	Ker	2	7
F08	Provgrop 4	In- och utv. glas. rödgods	Ker	3	4
F09	Provgrop 4	Yngre svartgods	Ker	1	3
F10	Provgrop 4	Glas. rödgods	Ker	5	8
F11	Provgrop 4	Stengods, ljus	Ker	2	1
F12	Provgrop 4	Utv. glas. stengods, mörkt	Ker	1	1
F13	Provgrop 4	In- och utv. glas. porslin	Ker	1	2
F14	Provgrop 4	Utv. glas. rödgods	Ker	1	1
F15	Provgrop 4	Inv. glas. yngre rödgods	Ker	1	1
F16	Provgrop 4	In. och utv. glas. rödgods, ornerat	Ker	2	2
F17	Provgrop 4	Yngre svartgods	Ker	1	2
F18	Provgrop 4	Inv. glas. yngre rödgods, ornerat, mynning	Ker	1	3
F19	Provgrop 4	Tegel	Tegel	8	108
F20	Provgrop 4	Lerklining	Lera	6	16
F21	Provgrop 4	Fönster och kärlglas	Glas	4	1
F22	Provgrop 4	Mynt, 1 öre 1637, Drottning Kristina	Silver	1	1,2
F23	Provgrop 4	Kritpipor	Lera	11	18
F24	Provgrop 4	Spik, hästskosöm	Metal	6	38
F25	Provgrop 4	Flintavslag	Flinta	2	4
F26	Provgrop 4	Blyspröjs?	Bly	1	3
F27	Detektorfynd, X6348840, Y1672527	Ring	Silver	1	5
F28	Detektorfynd, X6348842, Y1672524	Kopparspik	Koppar	1	5
F29	Detektorfynd, X6348822, Y1672552	Mynt, 1/4 öre 1656, Karl X Gustav	Koppar	1	12
F30	Provgrop 5	Inv. glas. rödgods, ornerat, mynning	Ker	2	9

Lst. Dnr; 431-242-10, Go. När, Närshamn, F01-F53					
F31	Provgrop 5	In- och utv. glas. yngre rödgods	Ker	1	5
F32	Provgrop 5	Inv. glas. rödgods	Ker	1	1
F33	Provgrop 5	Inv. glas. rödgods, ornerat, mynning	Ker	1	5
F34	Provgrop 5	In. och utv. glas. yngre rödgods	Ker	1	2
F35	Provgrop 5	Glas. yngre rödgods	Ker	1	1
F36	Provgrop 5	Inv. glas. rödgods?	Ker	1	1
F37	Provgrop 5	Inv. glas. rödgods, ornerat	Ker	1	3
F38	Provgrop 5	Rödgods, ornerat	Ker	1	1
F39	Provgrop 5	Inv. glas. rödgods	Ker	3	2
F40	Provgrop 5	Tegel	Tegel	3	12
F41	Provgrop 5	Kula	Bly	1	33
F42	Provgrop 1	In och utv. glas. rödgods	Ker	2	4
F43	Provgrop 1	Utv. glas stengods	Ker	1	1
F44	Provgrop 1	In. och utv. glas. rödgods, ornerat	Ker	1	4
F45	Provgrop 1	In- och utv. glas. yngre rödgods	Ker	4	5
F46	Provgrop 1	Inv. glas. rödgods	Ker	1	3
F47	Provgrop 1	Inv. glas. yngre rödgods, ornerat	Ker	2	4
F48	Provgrop 1	Inv. glas. rödgods?	Ker	2	1
F49	Provgrop 1	Svartgods, ornerat	Ker	1	15
F50	Provgrop 1	Lerklining	Lera	2	5
F51	Provgrop 1	Porslin	Ker	1	1
F52	Provgrop 1	Fönster och kärlglas?	Glas. rödgods	3	1
F53	Provgrop 1	Kritpipa, holk	Lera	1	1
Lst. Dnr; 431-242-10, Go. När, Hammarnäs, F01-F12					
<i>Fnr</i>	<i>Kontext</i>	<i>Föremålstyp</i>	<i>Material</i>	<i>Antal</i>	<i>Vikt i gr.</i>
F01	Område 1	Nätsänke	Sten	1	60
F02	Område 1	Inv. glas. rödgods, mynning, ornerat	Ker	1	4
F03	Område 1	Inv. glas. rödgods, mynning, ornerat	Ker	1	7
F04	Område 1	Inv. glas. rödgods	Ker	2	3
F05	Område 1	Lerklining	Lera	4	14
F06	Område 1	Flintavslag	Flinta	2	4
F07	Område 1	Spik, hästskosöm, nitbrickor	Järn	4	25
F08	Område 1	Höstska, del av	Järn	1	40
F09	Område 2	Nätsänken	Sten	2	146
F10	Område 2	Inv. glas. rödgods	Ker	2	2

Lst. Dnr; 431-242-10, Go. När, Hammarnäs, F01-F12					
F11	Område 2	Lerklining	Lera	4	4
F12	Område 2	Spikskalle + järnföremål, del av märta?	Järn	2	9
Lst. Dnr; 431-242-10, Go. När, Nyen, F01-F16					
<i>Fnr</i>	<i>Kontext</i>	<i>Föremålstyp</i>	<i>Material</i>	<i>Antal</i>	<i>Vikt i gr.</i>
F01	Provgrop 1	Sänke?	Sten	1	350
F02	Provgrop 1	Flintavslag	Flinta	4	10
F03	Provgrop 1	Glas. rödgods	Ker	1	1
F04	Provgrop 1	Spik, hästkosöm, järnföremål	Järn	7	36
F05	Provgrop 1	Lerklining	Lera	2	3
F06	Provgrop 2	Inv. glas. rödgods	Ker	1	10
F07	Provgrop 2	Flintavslag	Flinta	3	8
F08	Provgrop 2	Kritpipa	Lera	1	2
F09	Provgrop 2	Järnföremål	Järn	3	19
F10	Provgrop 3	Yngre rödgods	Ker	1	1
F11	Provgrop 3	Äldre rödgods	Ker	1	4
F12	Provgrop 3	Metallföremål, hästkosöm? spik?	Järn	3	12
F13	Provgrop 3	Hästsko, del av	Järns	1	11
F14	Provgrop 3	Flintavslag	Flintavslag	1	3
F15	Provgrop 3	Lerklining	Lera	1	2
F16	Detektorfynd, X6352921, Y1675337	Primärsmedesslagg, bottenskälla?	Järn/slagg	1	300
Lst. Dnr; 431-242-10, Go. När, Kapellet, F01-F21					
<i>Fnr</i>	<i>Kontext</i>	<i>Föremålstyp</i>	<i>Material</i>	<i>Antal</i>	<i>Vikt i gr.</i>
F01	Detektorfynd, X6347516, Y1671378	Båtnit	Järn	1	11
F02	Provgrop 1	Bronsbleck, hantverksspill?	Brons	1	0,2
F03	Provgrop 1, X6347489, Y1671367	Mynt, Gote, Prägl. Visby 1360-80	Silver	1	1,2
F04	Schakt 1, Ruta 3	Flinta + avslag	Flinta	2	116
F05	Schakt 1, Ruta 3	Järnföremål	Järn	1	10
F06	Schakt 2, Ruta 4	Glas. rödgods	Keramik	1	1
F07	Schakt 2, Ruta 4	Lerklining	Lera	2	4
F08	Schakt 2, Ruta 4	Oglas. rödgods	Keramik	1	1
F09	Schakt 2, Ruta 4	Järnföremål	Järn	2	10
F10	<i>Utgår</i> , flyttat till benmaterial	Ostronskal?	-	-	-
F11	Schakt 2, Ruta 5	Flintavslag	Flinta	1	1
F12	Schakt 2, Ruta 6	Yngre svartgods	Kermaik	3	7
F13	Schakt 2, Ruta 6	Järnföremål	Järn	2	10

Lst. Dnr; 431-242-10, Go. När, Kapellet, F01-F21					
F14	Schakt 2, Ruta 6	Stengods, öra	Keramik	1	4
F15	Schakt 2, Ruta 6	Remändesbeslag, KONSERVERAT	Brons	1	5
F16	Schakt 2, Ruta 6	Remsölja, KONSERVERAT	Brons	1	2
F17	Schakt 2, Ruta 6	Beslag, nitat, KONSERVERAT	Brons	1	3,5
F18	Schakt 2, Ruta 7/A4grav	Bronsföremål, KONSERVERAT	Brons	1	2
F19	Schakt 2, Ruta 7/A4grav	Oglas. rödgods, ornerat	Keramik	1	1
F20	Schakt 2, Ruta 7/A4grav	Spik? + hästskosöm	Järn	2	12
F21	Schakt 2, Ruta 7/A4grav	Yngre Svartgods	Keramik	2	13

Lst. Dnr; 431-242-10, Go. När, Siglajvs (Bredstensrev), F01					
<i>Fnr</i>	<i>Kontext</i>	<i>Föremålstyp</i>	<i>Material</i>	<i>Antal</i>	<i>Vikt i gr.</i>
F01	Detektorfynd, X6347877, Y1670341	Mynt, 1/4 Skilling 1802-08, G.IV Adolf	Koppar	1	6

Lst. Dnr; 431-242-10, Go. När, Närshamn, B01-B11					
<i>Bnr</i>	<i>Kontext</i>	<i>Påsens innehåll</i>	<i>Bränt/obränt</i>	<i>Antal</i>	<i>Vikt i gr.</i>
B01	Provgrop 4	Musselskal	Obr	3	1
B02	Provgrop 4	Benfragment, animalt	Br.	5	2
B03	Provgrop 4	Fiskben	Obr.	32	2
B04	Provgrop 4	Större benfrag. animalt	Obr.	18	162
B05	Provgrop 4	Mindre benfrag. animalt	Obr.	48	95
B06	Provgrop 4	Små benfrag. animalt	Obr.	115	87
B07	Provgrop 4	Tänder + käkar, animalt	Obr.	23	96
B08	Provgrop 1	Fiskben + ostronskal	Obr.	3	2,5
B09	Provgrop 1	Ben + tänder, animalt	Obr.	25	98
B10	Provgrop 5	Fiskben, animalt	Obr.	4	1
B11	Provgrop 5	Ben + tänder, animalt	Obr.	25	28

Lst. Dnr; 431-242-10, Go. När, Nyen, B01-B06					
<i>Bnr</i>	<i>Kontext</i>	<i>Påsens innehåll</i>	<i>Bränt/obränt</i>	<i>Antal</i>	<i>Vikt i gr.</i>
B01	Provgrop 1	Ben + tänder, animalt	Obr.	19	16
B02	Provgrop 1	Fiskben	Obr.	6	1
B03	Provgrop 2	Ben, animalt	Obr.	9	12
B04	Provgrop 2	Fiskben	Obr.	10	1
B05	Provgrop 3	Ben, animalt	Obr.	28	39
B06	Provgrop 3	Fiskben	Obr.	38	4

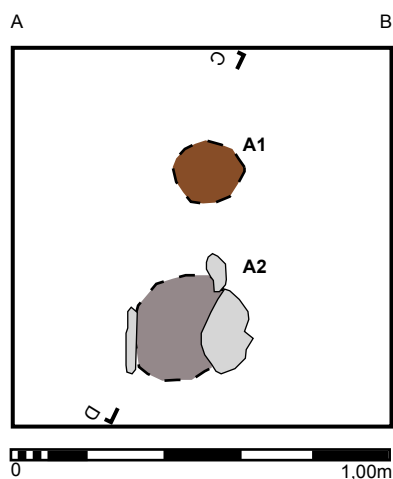
Lst. Dnr; 431-242-10, Go. När, Kapellet, B01-B57. För osteologisk analys se rapport 2010:3.

<i>Bnr</i>	<i>Kontext</i>	<i>Påsens innehåll</i>	<i>Bränt/obränt</i>	<i>Antal</i>	<i>Vikt i gr.</i>
B01	Provgrop 1	Ben + tänder, animalt	Obr.	17	46
B02	Provgrop 1	Obestämt benfrag. animalt	Br.	1	1
B03	Schakt 1, Ruta 1	Obestämt, animalt	Obr.	3	1
B04	Schakt 1, Ruta 2	Obestämt, animalt	Obr.	9	22
B05	Schakt 1, Ruta 2	Fiskben	Obr.	2	0,2
B06	Schakt 1, Ruta 3	Obestämt, animalt	Obr.	18	12
B07	Schakt 2, Ruta 4	Fiskben	Obr.	5	
B08	Schakt 2, Ruta 4	Ben + tänder, animalt	Obr.	32	45
B09	Schakt 2, Ruta 4	Obestämt, animalt	Br.	61	54
B10	Schakt 2, Ruta 4	Ostronskal	Obr.	1	1
B11	Schakt 2, Ruta 7/grav	Obestämt	Br.	3	0,2
B12	Schakt 2, Ruta 7/grav	Bestämt + obestämt, animalt	Obr.	34	57
B13	Schakt 2, Ruta 7/grav	Obestämt	Obr.	173	140
B14	Schakt 2, Ruta 5	Obestämt	Obr.	38	30
B15	Schakt 2, Ruta 5	Bestämt, animalt	Obr.	17	6
B16	Schakt 2, Ruta 6	Obestämt	Obr.	79	116
B17	Schakt 2, Ruta 6	Bestämt , animalt	Obr.	16	22
B18	Schakt 2, Ruta 6	Obestämt, humant	Obr.	10	160
B19	Schakt 2, Ruta 7/grav	Foster, humant	Obr.	2	3
B20	Schakt 2, Ruta 7/grav	Obestämt, humant	Obr.	37	68
B21	Schakt 2, Ruta 5/grav	Hö. skenben + vadben + språngben + hälben, humant	Obr.	6	110
B22	Schakt 2, Ruta 7/grav	Revben, ändar mot bröstben, humant	Obr.	4	26
B23	Schakt 2, Ruta 7/grav	Hö. vadben, humant	Obr.	1	11
B24	Schakt 2, Ruta 7/grav	Kraniumfragment, humant	Obr.	46	105
B25	Schakt 2, Ruta 7/grav	Revben, ändar mot kotor, humant	Obr.	17	79
B26	Schakt 2, Ruta 7/grav	Vä. hand, humant	Obr.	16	58
B27	Schakt 2, Ruta 7/grav	Obestämd kota, humant	Obr.	1	11
B28	Schakt 2, Ruta 7/grav	Hö. knäskål, humant	Obr.	1	8
B29	Schakt 2, Ruta 7/grav	Halskota 1-7, humant	Obr.	7	65
B30	Schakt 2, Ruta 7/grav	Revbensfrag, humant	Obr.	23	50
B31	Schakt 2, Ruta 7/grav	Revben (förändrade), humant	Obr.	3	13
B32	Schakt 2, Ruta 7/grav	Underkäke + tänder, humant	Obr.	9	74
B33	Schakt 2, Ruta 7/grav	Hand- och fotben, humant	Obr.	8	22
B34	Schakt 2, Ruta 7/grav	Bröstben, humant	Obr.	2	8

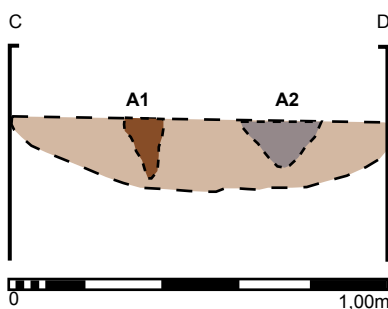
Lst. Dnr; 431-242-10, Go. När, Kapellet, B01-B57. För osteologisk analys se rapport 2010:3.

B35	Schakt 2, Ruta 7/grav	Vä. överarmsben, humant	Obr.	7	13
B36	Schakt 2, Ruta 7/grav	Nackben, humant	Obr.	1	24
B37	Schakt 2, Ruta 7/grav	Bröstkotor, humant	Obr.	13	90
B38	Schakt 2, Ruta 7/grav	Hö. + vä. tinningsben, humant	Obr.	3	64
B39	Schakt 2, Ruta 7/grav	Hjässben, humant	Obr.	7	98
B40	Schakt 2, Ruta 7/grav	Hö- armbågsben + strålben, humant	Obr.	4	88
B41	Schakt 2, Ruta 7/grav	Hö. (?) skulderblad, humant	Obr.	3	7
B42	Schakt 2, Ruta 7/grav	Vä. + hö. nyckelben, humant	Obr.	2	38
B43	Schakt 2, Ruta 7/grav	Bestämt, animalt påträffat i kranium	Obr.	4	1
B44	Schakt 2, Ruta 7/grav	Hö. hand, humant	Obr.	8	26
B45	Schakt 2, Ruta 7/grav	Vä. armbågsben, humant	Obr.	3	16
B46	Schakt 2, Ruta 7/grav	Vä. skulderblad, humant	Obr.	3	28
B47	Schakt 2, Ruta 7/grav	Tungben, humant	Obr.	1	1
B48	Schakt 2, Ruta 7/grav	Coxae, humant	Obr.	1	12
B49	Schakt 2, Ruta 7/grav	Vä. strålben, humant	Obr.	2	30
B50	Schakt 2, Ruta 7/grav	Hö. skenben, humant	Obr.	15	66
B51	Schakt 2, Ruta 7/grav	Hö. överarmsben, humant	Obr.	2	125
B52	Schakt 2, Ruta 7/grav	Hö. skulderblad, humant	Obr.	2	46
B53	Schakt 2, Ruta 7/grav	Vä. lårben, humant	Obr.	27	238
B54	Schakt 2, Ruta 7/grav	Hö. lårben, humant	Obr.	28	232
B55	Schakt 2, Ruta 7/grav	Obestämt, spritt i graven	Obr.	23	12
B56	Schakt 2, Ruta 7/grav	Tänder, humant	Obr.	3	4
B57	Schakt 2, Ruta 7/grav	Kranium, humant, ansikte. Preparat med jord, förvaras i separat kraniumkartong	Obr.	3	971

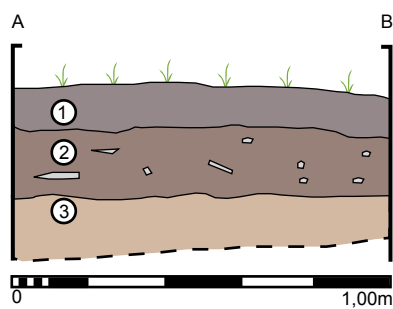
2. Plan- & sektionsritningar

Go. När, Nabben, S:43
PG 3, plan, lager 3.
N 6353098
E 724077

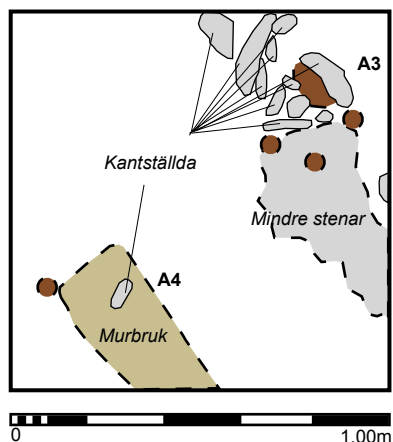

Go. När, Nabben, S:43
PG 3, sektion åt NO, A1, A2.
N 6353098
E 724077

Go. När, Nabben, S:43
PG 3, sektion åt V.
N 6353098
E 724077

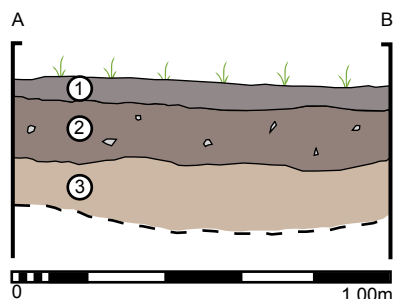
1. 9-13cm humus/mörk mylla, kompakt.
2. 12-15cm stenig sandig mylla, lös.
3. Sandigt sterilt grus, löst.

Go. När, Nabben, S:43
PG 4, plan, lager 1/2.
N 6353040
E 724087

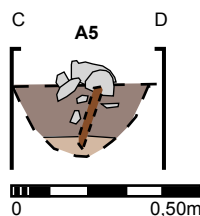

Go. När, Nabben, S:43
PG 5, plan, lager 2.
N 6353036
E 724080

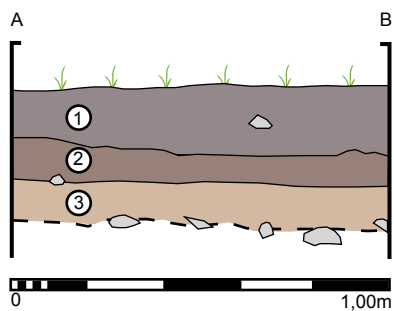

Go. När, Nabben, S:43
PG 5, sektion åt V.
N 6353036
E 724080

1. 4-8cm humus och torv, kompakt.
2. 12-15cm stenig sandig mylla innehållandes fiskfjäll, lös.
3. Sandigt sterilt grus, löst.

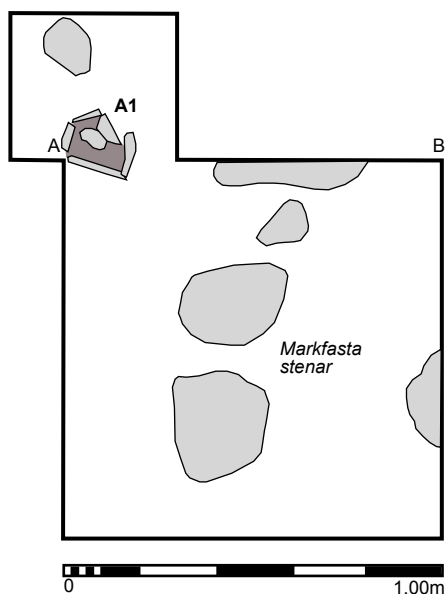

Go. När, Nabben, S:43
PG 5, sektion åt SV, A5.
N 6353036
E 724080

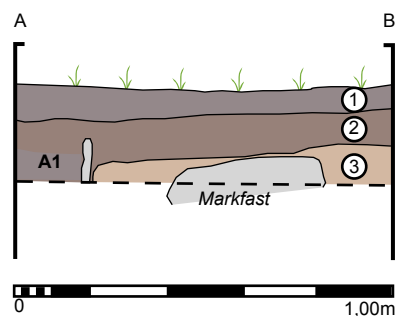

Go. När, Nyen, Gumbalde 1:2
PG 1, sektion åt NO.
N 6352746
E 723808

1. 20-25cm mörk fet mylla, kompakt.
2. 7-10cm kulturpåverkat grus, löst.
3. Sandigt sterilt grus med större stenar, löst.

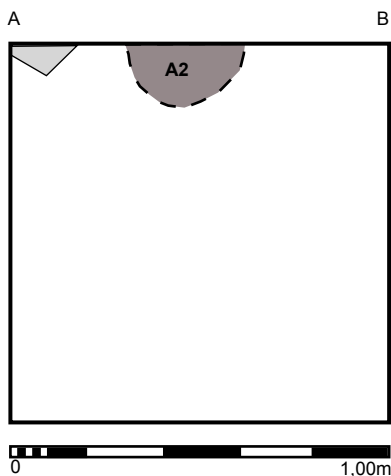

Go. När, Nyen, Gumbalde 1:2
PG 2, plan, lager 3.
N 6352740
E 723813

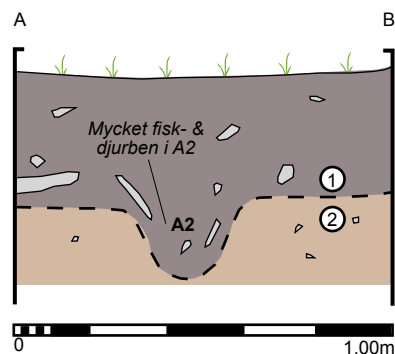

Go. När, Nyen, Gumbalde 1:2
PG 2, sektion åt V, A1.
N 6352740
E 723813

1. 5-12cm mörk fet mylla, kompakt.
2. 10-12cm sandig mylla, lös.
3. Sandigt sterilt grus, löst.

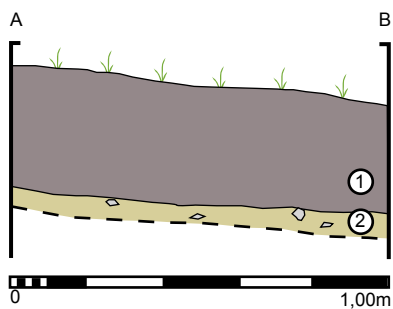

Go. När, Nyen, Gumbalde 1:2
PG 3, plan, lager 2.
N 6352752
E 723814

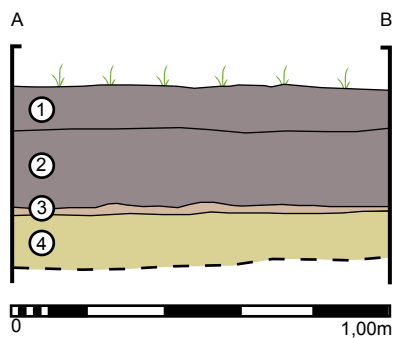
Go. När, Nyen, Gumbalde 1:2
PG 3, sektion åt SV, A2.
N 6352752
E 723814

1. 34cm Stenig mörk fet mylla, lös.
2. Sandigt sterilt grus, löst.

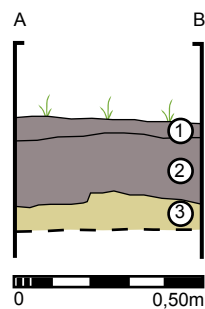
Go. När, Närs hamn, Hallute 1:58
PG 1, sektion åt N.
N 6349009
E 721115

1. 29-32cm fet mörk mylla, kompakt.
2. Ljus stenig steril sand, lös.

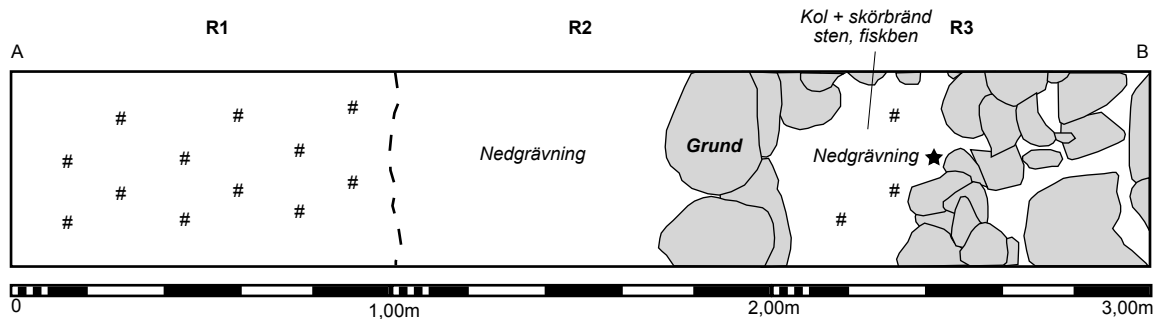
Go. När, Närs hamn, Hamngården 1:1
PG 4, sektion åt Ö.
N 6349258
E 721077

1. 20cm ploglager, fet mörk mylla, löst.
2. 17-20cm fet mörk mylla, kompakt.
3. 2-3cm grovt mörkfärgat sandigt grus, kompakt.
4. Ljus steril sand, lös.

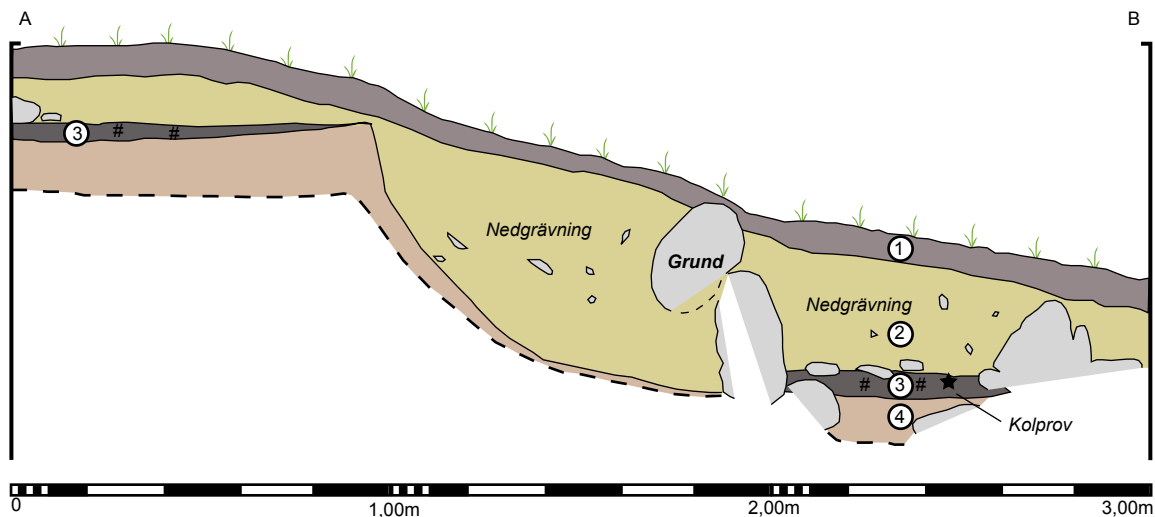

Go. När, Närs hamn, Hamngården 1:1
PG 5, sektion åt V.
N 6349269
E 721036

1. 5cm ploglager, fet mörk mylla, lös.
2. 16-18cm fet mörk mylla, kompakt.
3. Ljus steril sand, lös.

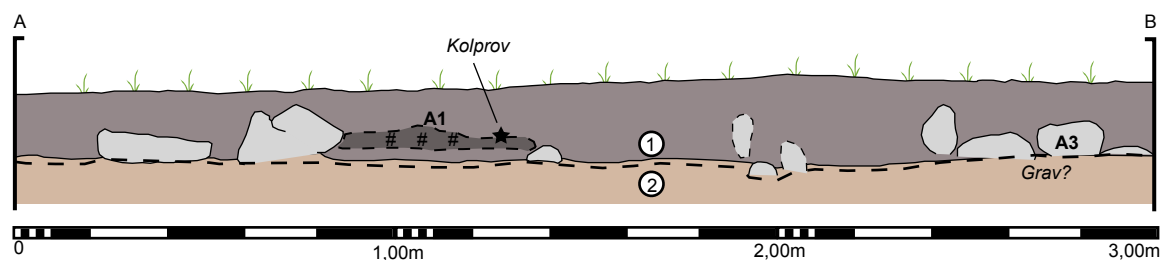
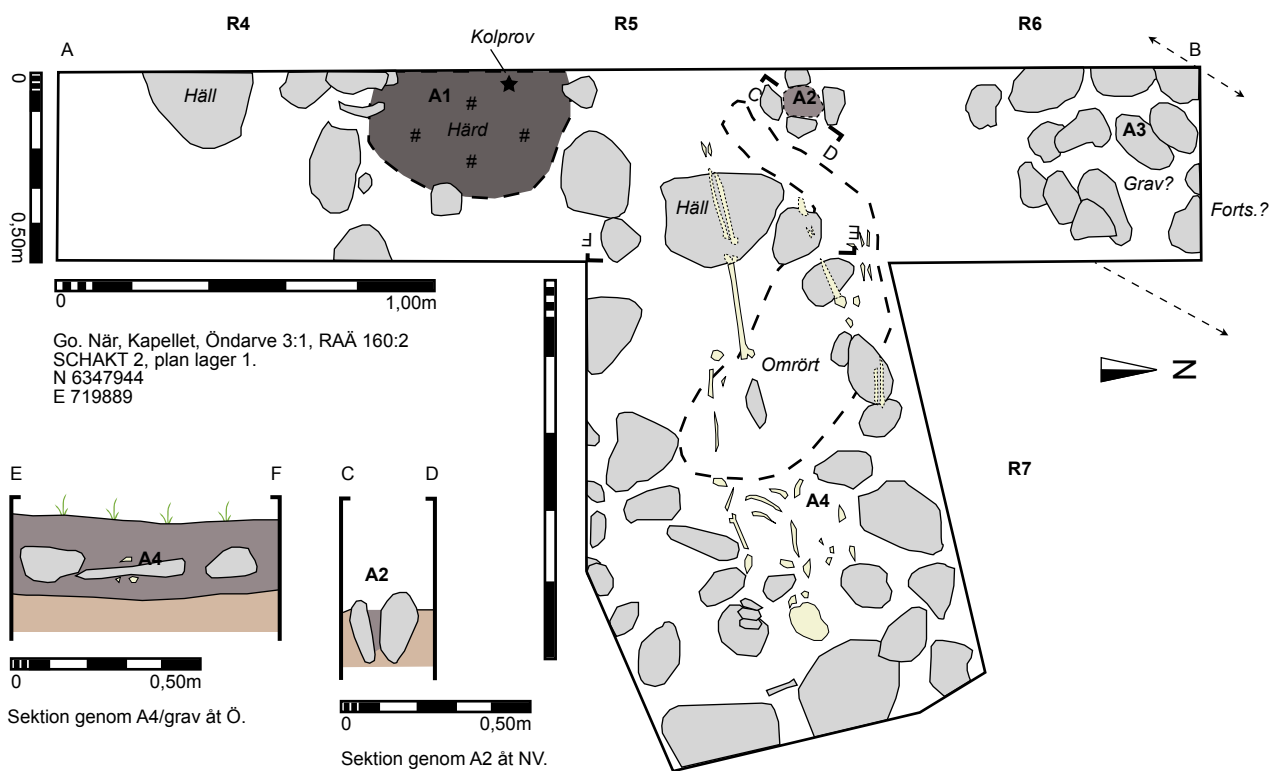

Go. När, Kapellet, Öndarve 3:1, RAÄ 160:2
SCHAKT 1, plan, lager 2/3.
N 6347954
E 719884

Go. När, Kapellet, Öndarve 3:1, RAÄ 160:2
SCHAKT 1, sektion åt N.
N 6347954
E 719884

1. 5-10cm mörk mylla och torv, kompakt.
2. Grusig kulturpåverkad sand, kompakt.
3. 1-5cm sandigt mörkt brandlager, kompakt.
4. Sterilt grus, löst.

3. Provgropstabell

Lst. Dnr; 431-242-10, Go. När socken					
Lokal	Provgrop/schakt	Storlek m ²	Anläggningar	X	Y
Nabben	PG1	0,25	-	6352693	1675640
Nabben	PG2	0,25	-	6352658	1675623
Nabben	PG3	1	A1, A2	6352640	1675616
Nabben	PG4	1	A3, A4	6352582	1675625
Nabben	PG5	1	A5	6352578	1675618
Nyen	PG1	1	-	6352294	1675344
Nyen	PG2	ca. 1,2	A1	6352286	1675348
Nyen	PG3	1	A2	6352297	1675349
Hammarås	PG1	1	-	6351661	1675319
Djaupdy	PG1	0,25	-	6350916	1675181
Närshamn	PG1	0,5	-	6348586	1672605
Närshamn	PG2	0,5	-	6348563	1672580
Närshamn	PG3	0,25	-	6348488	1672588
Närshamn	PG4	1	-	6348836	1672570
Närshamn	PG5	0,25	-	6348847	1672529
Kapellet	S1	1,5	-	6347546	1671362
Kapellet	S2	ca 2,5	A1, A2, A3, A4	6347536	1671367
Kapellet	PG1	0,25	-	6347489	1671367

4. Sammanfattning av osteologisk analys A4/grav, RAÄ 160:2

Den osteologiska analysen har utförts och sammanställts av Stina Norgen. Analysen finns på grund av sitt omfång samlad som egen rapport, Norgren S, 2010, C.H.A.B.s rapport 2010:3.

Schakt 2 innehöll såväl djurben som människoben. Djurbenen kom från fågel, fisk, gris, får/get och mindre gnagare. Det minsta individantalet uppgick till tre stycken. En man (?) > 40 år återfanns i en relativt välbevarad men delvis förstörd skelettgrav. Dessutom framkom spridda delar från en juvenil individ under 15-20 år samt ett foster.

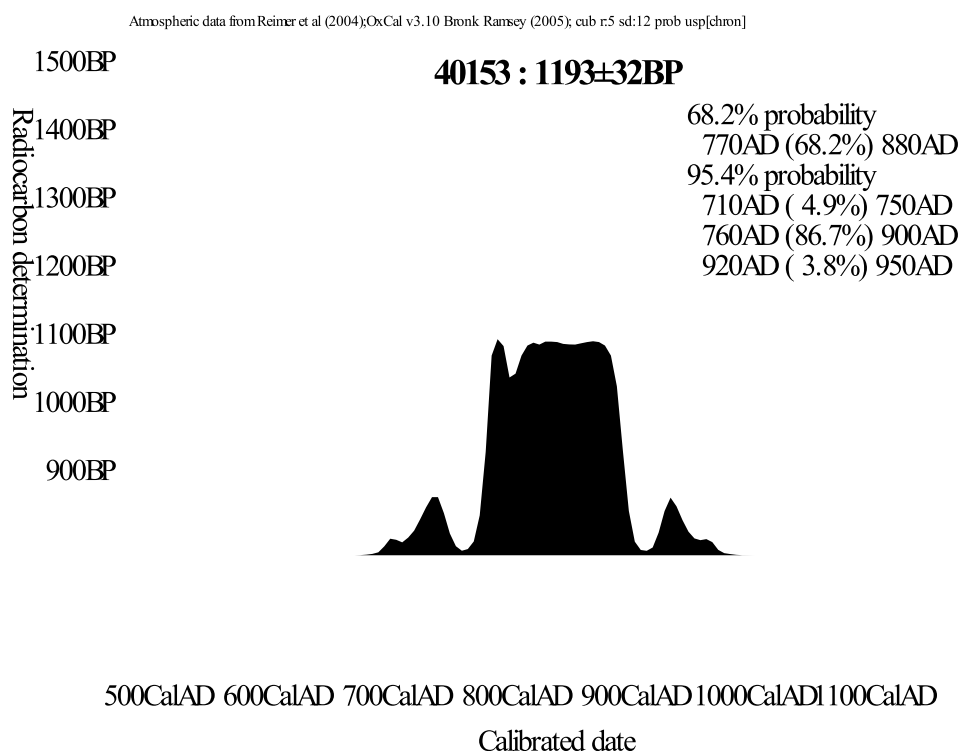
Av fostret återfanns två benelement och av den juvenila individen återfanns med säkerhet endast ett ben, en ofusionerad lårbensledkula. Mannens längd uppskattades efter mätning av ett överarmsben till 170 cm.

De sjukliga förändringar som kunde noteras är osteoartrit på hals- och bröstkotorna samt på vissa av de övre och undre extremiteterna och på skulderbladen. I ryggraden

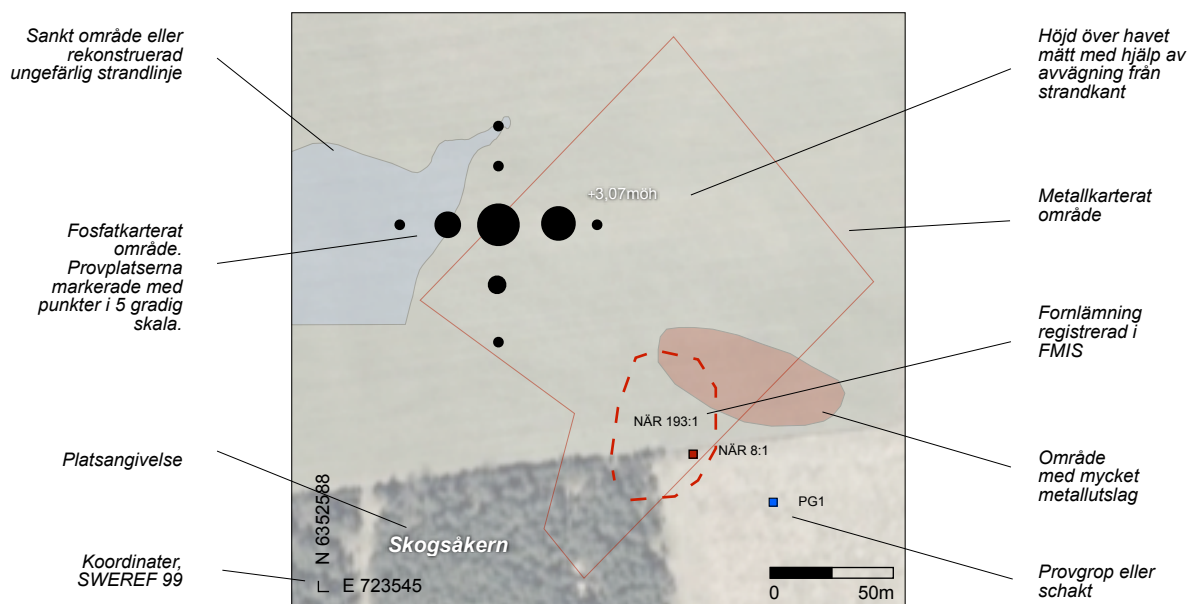
hade flera hals- och bröstkontor angripits av benutväxter, eburnation och porositet.

Eburnation är ett tydligt kriterium för sjukdomen artros eftersom det uppkommer först när ledbrusket nötts bort så att ben kommer att skava mot ben. Osteofytbildningen och de uppluckrade områdena på kotorna förstärker identifieringen av artros. Orsaken till detta kan vara åldersförändringar eller bero på att kroppen har utsatts för en hög eller långvarig arbetsbelastning. I överkäken har varbildning förekommit och i och med detta även tandlossning. Även ganska kraftig tandstensbildning förekom, främst i höger käkhalva. På två revben och på ett nyckelben syntes spår efter läkta frakturer.

5. ¹⁴C-datering A4/grav, RAÄ 160:2, Ua-40153

6. Teckenförklaringar och fosfatgradering

Fosfatgradering

